

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องการศึกษาพฤติกรรมการรับฟังวิทยุ ความต้องการและการมีส่วนร่วมในจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชนเทศบาลนครสงขลาของประชาชนในเขตเทศบาลนครสงขลา เป็นการศึกษาถึงพฤติกรรมการรับฟังวิทยุกระจายเสียง ความต้องการในรูปแบบของรายการ เนื้อหาของรายการ ผู้ดำเนินรายการ และการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชนเทศบาลนครสงขลา ซึ่งเป็นวิทยุชุมชนที่จะทำการส่งกระจายเสียงในพื้นที่เขตเทศบาลนครสงขลา เพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการจัดผังรายการ ของจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชนเทศบาลนครสงขลา ผลิตรายการและเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย โดยมีแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดวิทยุชุมชน
2. แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชน
3. ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม
4. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเปิดรับสารจากสื่อมวลชน
5. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดและการผลิตรายการวิทยุกระจายเสียง
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดวิทยุชุมชน

วิทยุชุมชนในประเทศไทย เกิดขึ้นเนื่องจากนโยบายการพัฒนาสื่อสารมวลชนและการแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ปี 2540 โดยรัฐธรรมนูญฉบับแก้ไขนี้ ได้กำหนดให้ใช้คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และวิทยุโทรคมนาคมเป็นทรัพยากรสื่อสารของชาติ เพื่อประโยชน์สาธารณะ การประกอบกิจการดังกล่าวจะต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของประชาชนในระดับชาติ และระดับท้องถิ่นทั้งในด้านการศึกษาวัฒนธรรม ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะอื่น ๆ ซึ่งข้อกำหนดดังกล่าวนี้ ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ปี พ.ศ. 2540 หมวดที่ 3 มาตรา 40 ดังนี้

มาตรา 40¹ คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ วิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรสื่อสารของชาติเพื่อประโยชน์สาธารณะให้เมืองครของรัฐที่เป็นอิสระให้ทำหน้าที่จัดสรรคลื่นความถี่ตามวรรคหนึ่งและกำกับดูแลการประกอบกิจการวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคม ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ

การดำเนินการตามวรรคสองต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของประชาชนในระดับชาติ และในระดับท้องถิ่น ทั้งในด้านการศึกษาวัฒนธรรม ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะอื่น รวมทั้งการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม

นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญยังให้ความสำคัญในเรื่องสิทธิและเสรีภาพของประชาชนชาวไทยในด้านการสื่อสาร การรับรู้ข่าวสาร ไว้ในหมวดที่ 3 อันว่าด้วยสิทธิเสรีภาพของประชาชนชาวไทย ไว้ในมาตราต่าง ๆ หลายมาตรา ซึ่งในบรรดาข้อกฎหมายดังกล่าว มาตรา 39 และมาตรา 41 เป็นมาตรา ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพในการสื่อสารอย่างชัดเจน

มาตรา 39² บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น

การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติ แห่งกฎหมายเฉพาะ เพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ เพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ เกียรติยศ ชื่อเสียง สิทธิ ในครอบครัว หรือความเป็นอยู่ส่วนตัวของบุคคลอื่น เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของ ประชาชน หรือเพื่อป้องกันหรือระงับความเสื่อมทรามทางจิตใจหรือสุขภาพของประชาชน

การสั่งปิดโรงพิมพ์ สถานีวิทยุกระจายเสียง หรือสถานีวิทยุโทรทัศน์จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะ กระทำในระหว่างเวลาที่ประเทศอยู่ในภาวะการสงคราม หรือการรบ แต่ทั้งนี้จะต้องกระทำโดย อาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ซึ่งได้ตราขึ้นตามความในวรรคสอง

เจ้าของกิจการหนังสือพิมพ์ หรือสื่อมวลชนอื่นต้องเป็นบุคคลสัญชาติไทย ทั้งนี้ ตามที่ กฎหมายบัญญัติการให้เงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่นอุดหนุนหนังสือพิมพ์ หรือสื่อมวลชนอื่นของเอกชน รัฐจะกระทำมิได้

มาตรา 41³ พนักงานหรือลูกจ้างของเอกชนที่ประกอบกิจการหนังสือพิมพ์วิทยุกระจายเสียง หรือวิทยุโทรทัศน์ ย่อมมีเสรีภาพในการเสนอข่าวและแสดงความคิดเห็นภายใต้ข้อจำกัดตาม

¹รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2541), น. 20.

²เรื่องเดียวกัน, น. 19.

³เรื่องเดียวกัน, น. 21.

รัฐธรรมนูญโดยไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือเจ้าของกิจการนั้น แต่ต้องไม่ขัดต่อจรรยาบรรณแห่งการประกอบวิชาชีพ

ข้าราชการ พนักงาน หรือลูกจ้างของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ หรือรัฐวิสาหกิจ ในกิจการวิทยุกระจายเสียงหรือวิทยุโทรทัศน์ ย่อมมีเสรีภาพเช่นเดียวกับพนักงานหรือลูกจ้างของเอกชนตามวรรคหนึ่ง

จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยที่ได้กล่าวมา ได้แสดงเจตนารมณ์อย่างชัดเจนว่า จากนั้นไปวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์และวิทยุโทรคมนาคมมีพันธกิจที่จะต้องกระจายเสียงเพื่อประโยชน์สูงสุดของประชาชน ทั้งในระดับชาติ และระดับท้องถิ่น

เมื่อกล่าวถึงวิทยุชุมชน ชุมชนไม่ได้หมายความว่าครอบคลุมถึงเฉพาะชุมชนในสภาพการอยู่ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน แต่ยังรวมถึงการผูกพันกันด้วยความคิดจิตใจ หรือความสนใจต่าง ๆ ก่อให้เกิดความเป็นชุมชน หรือจะเรียกว่าประชาคม รูปลักษณ์ของวิทยุชุมชนและเนื้อหาจึงมีได้หลากหลายแบบตามกลุ่มที่ร่วมกันก่อตั้ง เช่นมีวิทยุชุมชนของมหาวิทยาลัย วิทยุชุมชนของชาวนา วิทยุชุมชนของกลุ่มศาสนา วิทยุชุมชนของกลุ่มชนเผ่า วิทยุชุมชนของสหภาพแรงงาน วิทยุชุมชนของกลุ่มคนพิการ เป็นต้น ซึ่งวิทยุชุมชนอาจจะอยู่ในเมืองหรือในชนบทก็ได้ ออกอากาศด้วยระบบเอเอ็มหรือเอฟเอ็มก็ได้ และอาจมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน แต่อยู่ภายใต้หลักการเดียวกันคือ เป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชน⁴

การประชุมวิทยุชุมชนระดับชาติ (The National Community Radio Forum) เมื่อวันที่ 3-5 ธันวาคม 1993 ที่ Orlando และ Soweto แอฟริกาใต้⁵ ให้ความหมายของคำว่า วิทยุชุมชนว่า หมายถึง สื่อที่ใช้ในการสื่อสารพื้นฐานของคนในระดับล่าง (grassroots) ที่มีลักษณะของการมีส่วนร่วมแบบเป็นผู้กระทำ (active) และเป็นเครื่องมือสื่อสารที่มีประสิทธิภาพที่จะบ่งบอกและจัดลำดับความสำคัญ ความจำเป็นของการพัฒนาในระดับท้องถิ่น และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาดังกล่าวนั้น โดยการเผยแพร่ การอภิปราย การโต้แย้ง หรือแม้กระทั่งการกดดัน โดยชุมชนจะเป็นเจ้าของ มีการควบคุม และดำเนินการโดยชุมชนเพื่อประโยชน์สูงสุดต่อประชาชน

แผนพัฒนาสื่อสารมวลชนเทคโนโลยีสารสนเทศและโทรคมนาคมเพื่อการพัฒนาคนและสังคม พ.ศ. 2542-2551 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

⁴อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, “วิทยุชุมชน,” <<http://www.thaibja.org>>, 8 เมษายน 2547.

⁵National Community Raio Forum, “About CRF,” <<http://www.sn.apc.org/ncrf/about.htm>>, 2001, อ้างถึงใน วีรพงษ์ พลนิกรกิจ และคณะ, “แนวทางการพัฒนาวิทยุชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดบุรีรัมย์,” (เอกสารงานวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545), น. 42.

สำนักนายกรัฐมนตรีให้คำจำกัดความของวิทยุกระจายเสียงชุมชนว่า หมายถึง การแพร่เสียงรายการวิทยุกระจายเสียงที่เสนอเนื้อหาสาระสำคัญสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะพิเศษด้านเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม และศาสนา มีขอบเขตครอบคลุมในวงจำกัด

ฟิลิกซ์ ลิบริโร (Felix Librero)⁶ ได้กล่าวว่าวิทยุชุมชนอาจนิยามได้หลายทางขึ้นอยู่กับบทบาทของวิทยุชุมชนในระบบสื่อสารของชาติ หรือนิยามทางเทคนิคก็คือ “การส่งกระจายเสียงกำลังต่ำเพื่อชาวบ้าน หรือประชาชนในพื้นที่เฉพาะ” หรืออาจหมายถึง “การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการผลิตรายการมากกว่าการวางแผนและนโยบาย”

สมาคมวิทยุชุมชนโลก⁷ อธิบายคำว่าวิทยุชุมชนว่า ขึ้นอยู่กับความต้องการของชุมชนที่วิทยุชุมชนนั้นบริการ สนับสนุนการพัฒนาความก้าวหน้าภายในมติของชุมชน และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วิทยุชุมชนเป็นระบบการสื่อสารแบบประชาธิปไตย โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีลักษณะแตกต่างออกไปเฉพาะที่

ในโครงการวิทยุชุมชนขององค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย⁸ ได้มีการกำหนดหลักการและเหตุผลของวิทยุกระจายเสียงชุมชนไว้ดังนี้

วิทยุชุมชนเป็นการจัดการดำเนินการและส่งการกระจายเสียงที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชนนั้น ๆ เป็นสำคัญ โดยไม่ได้เน้นการแสวงหากำไร แต่มุ่งเน้นการให้ข่าวสาร ความรู้ ควบคุมความบันเทิงตามรสนิยมแต่ละท้องถิ่น และเปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในลักษณะการสื่อสารสองทาง หรือรายการที่ผู้ฟังสามารถมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นโดยมีการใช้ภาษาถิ่นเป็นหลัก มีรูปแบบรายการที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ข่าวสารที่เกิดขึ้นในชุมชน รายการความรู้ (การเกษตร การทำนา ทำสวน ทำไร่ การประมง การเลี้ยงสัตว์ ศิลปวัฒนธรรม สุขภาพอนามัย กฎหมายที่จำเป็นสำหรับชาวบ้าน ความรู้เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวัน การพัฒนา คุณภาพ ฯลฯ

⁶Felix Librero, อ้างถึงใน สุมณ โมนากุล, “การศึกษาแนวทางการปรับปรุงงานหอกระจายข่าวของชุมชน,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), น. 12.

⁷World Association of Communication Broadcasters, อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, น. 13.

⁸คณะกรรมการสื่อสารมวลชนและสื่อสารมวลชน, เอกสารประกอบการสัมมนา “ทิศทางวิทยุโทรทัศน์กับรัฐธรรมนูญ 2540,” (กรุงเทพมหานคร: คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), น. 174.

จึงสรุปได้ว่าวิทยุชุมชนเป็นระบบการกระจายเสียงที่มีกลุ่มเป้าหมายเฉพาะในท้องถิ่น และมุ่งที่จะตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย โดยการใช้มีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น และมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทาง

วิทยุชุมชนเป็นสื่อที่เปิดพื้นที่ให้กับคนที่ไม่เคยพูดได้มีโอกาสดู ประชาชนซึ่งถูกบังคับให้เป็นฝ่ายฟังมาตลอดได้สลับสับเปลี่ยนมาเป็นคนพูด วิทยุชุมชนจึงเป็นส่วนหนึ่งของระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) ลักษณะสำคัญของวิทยุชุมชนจึงอยู่ที่การเป็นสื่อของระบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชนทดแทนความล้มเหลวของวิทยุภาครัฐและวิทยุภาคธุรกิจที่ละเลยและมองข้ามสิทธิการสื่อสารของประชาชน แต่วิทยุชุมชนแตกต่างจากวิทยุประเภทอื่น ๆ ทุกประเภทและทุกขนาดที่มีอยู่ในสังคมไทย เนื่องจากผู้ฟังได้กลายมาเป็นผู้ผลิตรายการ ดำเนินรายการ กำกับรายการ อีกทั้งยังเป็นผู้จัดการสถานีและผู้ประเมินผลสถานีตลอดจนเป็นเจ้าของสถานีด้วยตนเอง

เสถียร เชยประทับ⁹ กล่าวถึงหลักการสื่อสารเพื่อการพัฒนาไว้ว่า การสื่อสารที่เป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาอย่างแท้จริง ควรมีลักษณะต่อไปนี้

1. ต้องให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสาร

ประชาชนต้องเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งในฐานะผู้รับสารและมีส่วนร่วมในการวางแผนและผลิตเนื้อหาของสื่อ ปัจจุบันการเผยแพร่ข่าวสารเพื่อการพัฒนาให้แก่ประชาชนในชนบทไม่ว่าโดยสื่อมวลชนใด ๆ ผู้ทำหน้าที่ส่งสารคือผู้กำหนดกิจกรรมการสื่อสารว่าจะเกิดขึ้นที่ไหน อย่างไร เมื่อไร และด้วยความถี่เท่าใด ผู้รับสารมีโอกาสน้อยมาที่จะได้รับสารซ้ำในจุดที่สนใจ หรือมีความสลับซับซ้อน สื่อสิ่งพิมพ์ซึ่งผู้รับสารสามารถอ่านซ้ำได้ก็ไม่เหมาะกับชาวชนบทที่มีระดับการอ่านออกเขียนได้ต่ำ เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องเน้นเทคโนโลยีหรือเทคนิคที่ผู้รับสารสามารถเข้าใจสารตามความต้องการและตามความสะดวกของตน ถ้าประชาชนสามารถเข้าใจสาร สามารถเลือกเวลาสถานที่ และความถี่ที่จะรับสารแล้วก็น่าเชื่อว่าการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. ต้องเป็นการผลิตในท้องถิ่น

ปัจจัยที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งที่จะทำให้การสื่อสารเพื่อการพัฒนาประสบความสำเร็จ คือ เนื้อหาของสื่อมวลชนควรได้รับการจัดทำขึ้นในท้องถิ่น เนื้อหาที่ผลิตในท้องถิ่นจะเป็นสิ่งที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะเกี่ยวข้องกับโดยตรงและเข้ากับสภาพของผู้รับสาร

การผลิตสื่อต้องเริ่มจากสภาพความเป็นจริงที่มีอยู่ และต้องมีลักษณะสอดคล้องกับสิ่งที่ชุมชนมี เช่น ด้านการผลิตสื่อควรใช้วัสดุจากท้องถิ่น เทคโนโลยีจากท้องถิ่น เพื่อตลาดท้องถิ่น

⁹เสถียร เชยประทับ, สื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศ : เน้นเฉพาะประเทศไทย

(กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), น. 281-282.

ลักษณะที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความต้องการของชุมชนจะเป็นเหมือนวัคซีนป้องกันปัญหาการพึ่งพา และการครอบงำจากภายนอก ทำให้สื่อในแต่ละชุมชนมีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง ไม่ล้มตัวเอง ไม่ล้มชุมชน สำหรับในแง่นี้ บางทีการใช้สื่อมวลชนสมัยนี้อาจจะต้องย้อนรอยเดิมกลับไปหารูปแบบและวิถีทางของการสื่อสารที่เคยมีอยู่ในชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารของประชาชนในท้องถิ่น เพราะฉะนั้น เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบในการจัดทำและเผยแพร่ข่าวสารเพื่อการพัฒนาควรมีความเชื่อมั่นในความสามารถของประชาชนในท้องถิ่นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังในกระบวนการสื่อสารมากกว่าที่จะเป็นเพียงผู้รับสารที่เฉื่อยชา

3. ต้องสนับสนุนบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมหรือนักพัฒนา

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ควรเน้น คือการสนับสนุนบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในท้องถิ่น เจ้าหน้าที่เหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนา

ปัจจุบันไทยมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในชนบทน้อยมาก และคงไม่สามารถเพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่เหล่านี้ได้มากนัก เพราะข้อจำกัดด้านงบประมาณ วิธีเดียวที่จะแก้ปัญหานี้ได้คือให้เจ้าหน้าที่เหล่านี้ทำงานให้มากขึ้น สิ่งจำเป็นที่ต้องทำเพื่อให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมทำงานให้ได้มากขึ้นและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ก็คือการนำเทคโนโลยีด้านการสื่อสารมวลชนมาใช้สนับสนุนเจ้าหน้าที่ส่งเสริม

4. ด้านมนุษยธรรม

การสื่อสารต้องมีมนุษยธรรมหมายความว่า การสื่อสาร และการใช้สื่อ ต้องถือเอา “คน” เป็นเป้าหมาย มิใช่เอาเทคโนโลยีหรือผลกำไรเป็นเป้าหมาย

5. ด้านคุณค่าการสื่อสารและการใช้สื่อ

คุณค่าการสื่อสารและการใช้สื่อ ต้องช่วยให้ประชาชนเชื่อมั่นในระบบคุณค่าดั้งเดิมอันดีงามที่ตนมีอยู่ หากมีการเปลี่ยนแปลงอันใด การเปลี่ยนแปลงนั้นต้องสอดคล้องกับคุณค่าเดิม

6. ด้านการสร้างความเข้าใจ

การใช้สื่อต้องช่วยให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจปัญหาและสภาพแวดล้อมของตัวเอง การรู้จักสถานการณ์ของผู้อื่นนั้น ไม่เป็นการเพียงพอจนกว่าเราจะรู้จักสถานการณ์ของเราอย่างแจ่มแจ้งทะลุปรุโปร่งเสียก่อน ชาวบ้านจำเป็นต้องรู้ว่าเหตุใดในหมู่บ้านของตนจึงแห้งแล้ง ทั้ง ๆ ที่ในอดีตเคยอุดมสมบูรณ์ การรู้สาเหตุที่แท้จริงนั้นเป็นก้าวสั้น ๆ ก้าวหนึ่งแต่เป็นก้าวที่สำคัญที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

7. ด้านความเป็นชุมชน

การใช้สื่อจะต้องเป็นหนทางให้ประชาชนเข้าใจความหมายของ “ความเป็นชุมชน” อย่างแท้จริง และในขอบเขตที่กว้างขวางขึ้น แต่ก่อนนั้นเราจะเห็นว่ามิชฌรณนิยมประเพณีต่าง ๆ ที่

มุ่งส่งเสริมบำรุงให้สมานฉันท์ทั้งภายในชุมชนเอง และระหว่างชุมชน มีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น เช่น งานบุญพระเวส งานเลี้ยงกลอง งานแข่งเรือ ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อการเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน ในยามที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประสบความทุกข์ยาก ในปัจจุบันนี้ เมื่อเรามีการสื่อสารมวลชนที่ทันสมัยแล้ว การสื่อสารนั้นก็ควรจะถูกนำมาใช้เพื่อเสริมสร้างสมานฉันท์ในหมู่ประชาชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

การพัฒนาท้องถิ่นเพื่อให้ชาวบ้านหรือประชาชนเกิดกระบวนการเรียนรู้อันนำไปสู่การพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในหลายแง่หลายมุมอย่างลึกซึ้ง ทั้งต้องคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ อันได้แก่ ระบบวัฒนธรรม ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ และเครือข่ายสื่อสารภายในชุมชน แนวคิดที่สำคัญซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวคิดหลักของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา คือ แนวคิดเกี่ยวกับการเผยแพร่วัฒนธรรม และแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม

การสื่อสารมีบทบาทต่อการพัฒนาเชิงอุดมคติในทุกด้านที่เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ เช่น ด้านการศึกษา การเกษตร การสาธารณสุข การเมือง สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและอุตสาหกรรม เป็นต้น หลักการที่สำคัญของการสื่อสารเพื่อพัฒนาก็คือ การที่ประชาชนต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารทุกขั้นตอน โดยมีใช่เป็นเพียงผู้รับสารเท่านั้น นอกจากนี้การผลิตสื่อก็ต้องมีลักษณะที่สะท้อนความเป็นชุมชนนั้น ๆ ทั้งในเรื่องของการนำเสนอปัญหาของท้องถิ่นและแนวทางแก้ไข ด้านเทคโนโลยีการผลิตก็ควรจะเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านของท้องถิ่นและที่สำคัญที่สุด การสื่อสารต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องยึดคน เป็นเป้าหมาย

วิทยุชุมชนที่กระจายทั่วไปตามชุมชนต่าง ๆ นั้นสามารถสร้างและนำเสนอเนื้อหาที่ชุมชนสนใจ ต้องการรู้ และเป็นไปเพื่อร่วมกันพัฒนาหรือสร้างชุมชนที่เข้มแข็งทั้งปัญญา อารมณ์ และความสามารถได้ เช่นการถ่ายทอดการจัดเวทีประชาชน หรือการประชุมคณะผู้บริหารท้องถิ่นต่าง ๆ หรือเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นเรื่องที่อาจเล็ดลอดไปหากนำเสนอในสื่อขนาดใหญ่ แต่เป็นเรื่องที่มีความสำคัญสำหรับชุมชน การนำเสนอข่าวสารผ่านสื่อของชุมชน จึงเป็นทางออกที่ช่วยให้ประชาชนได้รับข่าวสารที่มีความใกล้ชิดกับพวกเขา

เซอร์วาส และ เจคอบสัน (Servaes & Jacobson)¹⁰ ได้กล่าวถึงลักษณะของวิทยุชุมชนไว้ 7 ประการ คือ

1. สถานีวิทยุชุมชนต้องเกิดจากความต้องการของชุมชน ทั้งนี้การได้มาซึ่งสถานีวิทยุชุมชนต้องเกิดจากการรวมตัวของประชาชนที่ได้มีการดำเนินกิจกรรมในเชิงส่งเสริมการใช้สื่อเพื่อ

¹⁰Servaes & Jacobson, อ้างถึงใน จุมพล รอดคำดี, “วิทยุชุมชน เพื่อประชาชน โดยประชาชน ของประชาชน,” ใน วิทยุชุมชน : การปฏิรูปสื่อเพื่อสังคม (ม.ป.ท.: ม.ป.ป), น. 31-34.

ชุมชนอย่างสม่ำเสมอ จนเข้มแข็งพอที่จะจัดรายการวิทยุ จัดระบบการบริหาร รวมทั้งจัดตั้งเป็น สถานี นอกจากนี้ การอยู่รอดของสถานีวิทยุชุมชนนั้นจะขึ้นอยู่กับภาระหนักในคุณค่าและ ประโยชน์ของสื่อที่มีต่อชุมชน ซึ่งหากชุมชนใดไม่สามารถค้นพบคุณค่าและประโยชน์ของสื่อวิทยุ ชุมชนก็จะทำให้ละเลิกความคิด หรือกิจกรรมไปโดยง่าย

2. สถานีวิทยุชุมชนต้องได้รับการยอมรับจากกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เพราะสถานีวิทยุชุมชนมิได้เป็นของผู้หนึ่งผู้ใด การดำเนินการใด ๆ จึงต้องเกิดจากความยินยอมของสมาชิกส่วนใหญ่ ตามหลักประชาธิปไตยและสิทธิอันชอบธรรมของทุกกลุ่มในชุมชน

3. สถานีวิทยุชุมชนต้องไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมของคน ในชุมชน เพราะวิทยุชุมชนคือสื่อที่มีหน้าที่ประสานพลังชุมชน จึงต้องเป็นสื่อที่สามารถยอมรับ ความแตกต่างที่มีในชุมชนได้

4. สถานีวิทยุชุมชนต้องนำเสนอรายการและข่าวสารที่มุ่งเน้นเรื่องราวในชุมชนเป็น หลัก ขณะเดียวกันต้องไม่ละเลยข่าวสารความเคลื่อนไหวของชุมชนอื่น ๆ และสังคมรอบนอก เพื่อให้คนในชุมชนก้าวทันเหตุการณ์ทั้งภายนอกและภายใน

5. สถานีวิทยุชุมชนต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมจัดรายการ และร่วมบริหาร ทั้งนี้จะเป็นจริงได้หากชุมชนได้พยายามเชื่อมเครือข่ายต่าง ๆ หรือแกนนำชุมชนที่ หลากหลายมาร่วมกันพัฒนาวิทยุชุมชน

6. สถานีวิทยุชุมชนไม่จำเป็นต้องมีรัศมีการส่งกระจายเสียงกว้าง ควรเหมาะสมแก่ การรับฟังของชุมชนที่สถานีให้บริหาร ดังนั้นในจังหวัดหนึ่ง ๆ จึงอาจมีสถานีวิทยุชุมชนมากกว่า หนึ่งแห่งได้

7. สถานีวิทยุชุมชนต้องยึดหลักแนวคิดประชาธิปไตย คือ โดยประชาชน เพื่อประชาชน และเป็นของประชาชน

บทบาทหน้าที่ของสถานีวิทยุภาคประชาชน¹¹

1. ดำเนินการเพื่อประโยชน์สาธารณะ
2. สนองความต้องการและรักษาผลประโยชน์ของทุกกลุ่มในชุมชน
3. เป็นศูนย์กลางข้อมูลข่าวสาร เชื่อมโยงการเรียนรู้ภายในชุมชน และระหว่างชุมชน กับภายนอก

¹¹เอื้อจิต วิโรจน์ไตรรัตน์, “แนวทางการพัฒนาแผนสื่อชุมชน 4 ภูมิภาค,” (ม.ป.ท., 2544). (อัดสำเนา)

4. เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิด จุดประกายประเด็นสาธารณะ
5. เป็นศูนย์ประสานความร่วมมือในการแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น
6. ตรวจสอบและรักษาผลประโยชน์ของท้องถิ่น
7. อนุรักษ์คุณค่า และเอกลักษณ์ท้องถิ่น ด้านศาสนา ศิลป วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ภาษา ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม

รูปแบบการดำเนินการสถานีวิทยภาคประชาชน¹²

1. องค์กรชุมชนร่วมเป็นเจ้าของในลักษณะเครือข่าย
2. มีความเป็นอิสระ ปราศจากการครอบงำของรัฐ การเมือง ธุรกิจ และต่างชาติ
3. ดำเนินการโดยไม่หวังและไม่แสวงกำไร โดยการจัดตั้งกองทุนและดำเนินกิจกรรมระดมทุน
4. ขอรับบริจาคอย่างไม่ให้สร้างเงื่อนไขต่อการดำเนินการ
5. ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนพัฒนากิจการกระจายเสียงและโทรทัศน์เพื่อประโยชน์สาธารณะ
6. บริหารงานในรูปคณะกรรมการ ผู้มีส่วนร่วมทุกคนเป็นอาสาสมัครที่ทำงานด้วยความเสียสละ
7. ดำเนินการโดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน จัดสัดส่วนเวลา และรายการที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ
8. มีกลไกและกระบวนการตรวจสอบเพื่อให้การดำเนินการเป็นไปตามวัตถุประสงค์และความต้องการของชุมชน
9. มีกลไกและกระบวนการสร้างจิตสำนึก จรรยาบรรณ ความรับผิดชอบ และการพัฒนาบุคลากร
10. มีการประสานกันเป็นเครือข่ายวิทยุกระจายเสียงภาคประชาชน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์

¹² เรืองเดียวกัน.

วิทยุชุมชนแบ่งออกเป็น 6 ระดับ¹³ ดังนี้

ระดับรายการ แบ่งออกเป็น 3 ระดับย่อย คือ

1. ระดับที่สถานีวิทยุนำเสนอข้อมูลข่าวสารของชุมชนโดยประชาชนเป็นผู้แจ้งข้อมูลข่าวสารแต่รายการเป็นของสถานีหรือผู้จัดรายการและสถานียังคงผูกขาดการตัดสินใจว่าจะนำเสนอหรือไม่นำเสนอข่าวใด ตัวอย่างเช่นการที่ประชาชน หรือผู้ฟังส่งจดหมาย หรือโทรศัพท์มาบอกข่าวสารต่าง ๆ จากนั้นผู้จัดรายการจะเป็นผู้เลือกเนื้อหาและพูดด้วยตนเอง ประชาชนไม่มีสิทธิในการเลือกเนื้อหา หรือวิธีการนำเสนอ หรือเป็นเจ้าของรายการได้ ในระดับนี้ ภาคประชาชนต้องเรียนรู้ที่จะคัดเลือกรายการ ฝึกหัดเขียนข่าวและเสาะหาช่องทางเชื่อมโยงกับสื่อที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยสถานีเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นนำเสนอข่าวสารได้

2. ระดับที่สถานีวิทยุเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาร่วมจัดรายการ นำเสนอเนื้อหาอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชน โดยสถานีวิทยุยังคงเป็นผู้ผลิตรายการ ในระดับนี้ภาคประชาชนได้รับการยอมรับมากขึ้น แต่สถานียังคงควบคุมเนื้อหาผ่านผู้ดำเนินรายการของคนที่ทำหน้าที่เป็นเจ้าของรายการ และมีภาคประชาชนเป็นผู้ร่วมดำเนินรายการ เช่นการรายงานโดยตรงจากประชาชนอย่างกรณีรายการของ จส.100, สวพ.91, รายการร่วมด้วยช่วยกัน เป็นต้น ซึ่งผู้ฟังจะเป็นผู้กำหนดเนื้อหาและวิธีการนำเสนอ ตามที่สถานีกำหนดกรอบรายงาน โดยที่ประชาชนยังไม่สามารถเป็นเจ้าของรายการได้

3. ระดับที่สถานีวิทยุเปิดโอกาสให้ประชาชนเป็นเจ้าของรายการ โดยการจัดเนื้อหาและวิธีการนำเสนอมาจากความคิดเห็นจากตัวแทนของประชาชนที่ได้รับการคัดเลือกขึ้นมาอยู่ในรูปของ “คณะกรรมการวิทยุชุมชน” ซึ่งให้ความเห็นชอบว่าจะจัดรายการอย่างไร กรรมการชุดนี้เป็นผู้กำหนดนโยบาย เรื่องราว เนื้อหาที่นำเสนอ ในขณะที่เดียวกันจะสะท้อนความต้องการของผู้ฟังให้ทราบ แล้วผู้จัดรายการ จะรับเอาความเห็นของคณะกรรมการไปปฏิบัติ ในระดับนี้ ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของรายการ และบริหารรายการโดยสามารถกำหนดเนื้อหา และวิธีการนำเสนอรายการตามแนวทางของตนได้ ในขณะที่สถานีจะทำหน้าที่ดูแลให้คำปรึกษาเฉพาะทางด้าน

ระเบียบ กฎหมายที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ และอำนวยความสะดวกในด้านการออกอากาศและผลิตรายการตามวัตถุประสงค์ของ “คณะกรรมการวิทยุชุมชน”

¹³ จุมพล รอดคำดี, วิทยุชุมชน : การปฏิรูปสื่อเพื่อสังคม, น. 31-34.

ระดับสถานี แบ่งออกเป็น 2 ระดับ

4. ระดับที่ประชาชนรวมตัวกันในรูปคณะกรรมการ เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหาร การกำหนดเนื้อหา วิธีการนำเสนอ จัดรายการเอง โดยมีบุคลากรของสถานีทำหน้าที่ดูแล ให้คำปรึกษา และอำนวยความสะดวกในการผลิตและออกอากาศรายการ โดยที่สถานียังเป็นหน่วยงานของรัฐ งบประมาณมาจากรัฐ และการบริจาค

5. ระดับที่ประชาชนรวมตัวเป็นนิติบุคคลยื่นขอใช้คลื่นความถี่ ลงทุนจัดตั้งสถานีวิทยุ เป็นของชุมชนตนเอง ดำเนินการบริหารจัดการสถานีในรูปคณะกรรมการวิทยุชุมชน ซึ่งจะกำหนด นโยบายการบริหารสถานี ตามกฎ ระเบียบ และข้อบังคับ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารที่เป็น ตัวแทนชุมชน จัดจ้างนักจัดรายการมืออาชีพเข้ามาผลิตรายการ นักข่าวมืออาชีพ ตลอดจนว่าจ้าง พนักงานธุรการและอาสาสมัครร่วมดำเนินการโดยระดมทุนจากประชาชน

ระดับเจ้าของสถานีและมีใบอนุญาตเป็นเจ้าของคลื่นความถี่

6. ประชาชนรวมตัวกันตามกฎหมาย (เป็นนิติบุคคล) เพื่อยื่นขออนุญาตเป็นเจ้าของ คลื่นความถี่และจัดตั้งสถานี โดยยึดหลักดำเนินบริการเพื่อประโยชน์สาธารณะของท้องถิ่น โดยเป็น องค์กรที่ไม่แสวงหากำไรทางธุรกิจ การดำเนินงานของสถานีตั้งแต่ระดับกรรมการวิทยุชุมชนไปจน กระทั่งเจ้าหน้าที่ทุกคน เป็นอาสาสมัครทั้งสิ้น อาสาสมัครเหล่านี้จะได้รับการอบรมจากผู้เชี่ยวชาญ ในด้านการบริหารสถานี การจัดรายการ การสื่อข่าวเขียนข่าว และหน้าที่อื่นที่จำเป็น

จากลักษณะของวิทยุชุมชนทั้ง 6 ระดับ สถานีวิทยุชุมชนลักษณะที่ 6 นั้นเป็นรูปแบบที่ นำพึงปรารถนาที่สุดเพราะเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนได้เป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่

เลวิส (Lewis)¹⁴ กำหนดลักษณะอันเป็นแม่แบบของสถานีวิทยุชุมชนไว้ 4 ประการ คือ

1. เป็นอิสระ (autonomous)
2. ไม่มุ่งหวังผลกำไร (non-profit in goal)
3. สนับสนุนเงินทุนและควบคุมกิจการสถานีโดยกลุ่มผู้ฟัง (listener-supported and controlled)
4. นำเสนอข่าวสารโดยผ่านการไตร่ตรองอย่างรอบคอบ (deliberately offering contents)

¹⁴P. M. Lewis, อ้างถึงใน ชาลีสา มากแผ่นทอง, “วิทยุชุมชนจังหวัดปัตตานี : กิจกรรม สื่อภาคประชาชน,” วารสารรัฐสมิแล 22 (มกราคม-ธันวาคม 2544):10.

ภายหลัง บาร์โลว์ (Barlow)¹⁵ ได้เสนอคุณสมบัติเพิ่มเติมอีก 2 ประการ คือ

1. การมีส่วนร่วมของชุมชน (community involvement)
2. การมีโครงสร้างเชิงประชาธิปไตย (democratic structure) หมายถึงการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ

หัวใจหลักของแนวคิดวิทยุชุมชนอยู่ที่การมุ่งเน้นให้เกิดสมดุลทางข่าวสาร โดยการพยายามผลักดันให้ประชาชนผู้อยู่ในฐานะผู้ฟังมาเป็นผู้ถ่ายทอดเนื้อหา ทำหน้าที่เป็นผู้สะท้อนเรื่องราวและความต้องการของชุมชน

เกรย์¹⁶ ซึ่งได้ทำการศึกษาสถานีวิทยุชุมชนในสหรัฐอเมริกา 3 แห่ง ได้วิเคราะห์ถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินการของสถานีวิทยุชุมชนไว้ 3 ประการ คือ

1. สภาพสังคม เกรย์กล่าวว่าสภาพของสังคมนับเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเกิดและการดำเนินการของสถานีวิทยุชุมชนอย่างยิ่ง หากสังคมเห็นความสำคัญและจำเป็นที่จะใช้วิทยุชุมชนเป็นสื่อเชื่อมประสานสังคม กิจกรรมวิทยุชุมชนจะดำเนินไปได้ด้วยดี เพราะมีพลังสนับสนุนทั้งจากภาครัฐและภาคประชาชน ดังนั้นการชี้้นำให้ประชาชนและรัฐบาลเกิดความเข้าใจในคุณค่าของวิทยุชุมชนจึงเป็นสิ่งที่พึงกระทำอย่างยิ่ง

2. สภาพเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงสภาวะการแข่งขันทางการตลาดวิทยุ ซึ่งแม้ว่าสถานีวิทยุชุมชนจะไม่มีวัตถุประสงค์ในเชิงการค้า แต่การตั้งอยู่ร่วมกับสถานีวิทยุเชิงพาณิชย์ ทำให้เกิดการเปรียบเทียบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความทันสมัยในรูปแบบรายการ อุปกรณ์ที่ใช้ในการออกอากาศ ระดับความเป็นมืออาชีพของนักจัดรายการ และคณะผู้บริหาร ซึ่งลักษณะแตกต่างดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะเป้าประสงค์ของสถานีมีความแตกต่างกัน ในขณะที่สถานีวิทยุเชิงพาณิชย์ต้องเร่งพัฒนาในทุกด้าน ต้องผลักดันให้มีความโดดเด่นเพื่อดึงดูดผู้ฟังและผู้อุปถัมภ์รายการ ส่วนสถานีวิทยุชุมชนมุ่งนำเสนอเรื่องราวที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ความล้ำสมัยของเครื่องมือและความเป็นมือสมัครเล่นของผู้ผลิตรายการจึงเป็นสิ่งที่สังคมให้การยอมรับ แต่ภาวะดังกล่าวได้กลายเป็นดาบสองคม เพราะเมื่อตัดภาวะการแข่งขันออกไป และการมีข้อแก้ตัวในเรื่องการเป็นมือสมัครเล่น ทำให้ภาวะความเฉื่อยชาและภาวะการขาดการพัฒนาแทรกซึมเข้ามาในที่สุด

3. โครงสร้างการบริหาร หมายถึง การกระจายอำนาจและหน้าที่ความรับผิดชอบ ซึ่งเกรย์ กล่าวว่า สถานีวิทยุชุมชนขนาดเล็กมักใช้โครงสร้างการทำงานโดยอาศัยจิตสำนึกของนักกิจกรรม มุ่งความเสียสละ ทำงานด้วยใจ ขณะที่สถานีวิทยุขนาดใหญ่จะเริ่มนำระบบการบริหารงานเข้ามาใช้ มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น บางแห่งทำในรูปแบบของบริษัท ผลที่ได้จึงมีความแตกต่างกัน

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 10.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 14-15.

สำหรับในประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2534 ได้มีการทดลองจัดทำรายการวิทยุชุมชนขึ้นที่ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยระบบ เอฟ.เอ็ม จังหวัดจันทบุรีขึ้น โดย นายสุรินทร์ แปลงประสพโชค นิสิตปริญญาโท สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การทดลองในครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต การทดลองในครั้งนี้ได้พยายามยึดกรอบแนวคิดของวิทยุชุมชนตามหลักการ Democratic Media และ Participatory Communication คือให้ประชาชนเข้าถึงสื่อได้ง่าย (Accessibility) ช่วยกันคิด วางแผน กำหนดเนื้อหา การผลิตรายการร่วมกัน (Participation) และเป็นเจ้าของหรือมีอำนาจการตัดสินใจในการบริหารรายการ ด้วยตนเอง (Self Management) โดยมีนายสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจันทบุรีเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำในการจัดรายการ ซึ่งผลการทดลองปรากฏว่า ได้รับผลดีเป็นที่น่าสนใจแก่ประชาชนในท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง บางหมู่บ้านได้ถ่ายทอดออกอากาศทางหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้านเพื่อให้มีการรับฟังกันอย่างกว้างขวาง สรุปว่าการทดลองจัดทำรายการเพียงบางส่วนของ สถานีฯ เพื่อให้เป็นไปตามแนวคิดของวิทยุชุมชนก็สามารถทำได้เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญที่สุดที่ยังไม่สมบูรณ์ตามแนวคิดก็คือ การเป็นเจ้าของความถี่และสถานีวิทยุกระจายเสียงอย่างแท้จริง เนื้อหาสาระบางประการที่จะสะท้อนความเป็นอิสระทางความคิดในการจัดรายการยังติดขัดที่ระเบียบกฎหมายและวิธีปฏิบัติอยู่หลายประการ ตามข้อเท็จจริงคือสถานียังเป็นหน่วยงานของรัฐ ไม่ใช่ของชุมชน¹⁷

ดร.จิรพร วิทยศักดิ์พันธุ์ ประธานกรรมการเครือข่ายองค์กรวิทยุชุมชนเชียงใหม่ได้กล่าวระหว่างการสัมมนา “วิทยุชุมชน” ว่าขณะนี้วิทยุชุมชนของประเทศไทยนั้น ได้มีการดำเนินการใน 2 รูปแบบ คือการจัดตั้งสถานีเองโดยใช้คลื่นความถี่กำลังส่งต่ำ 30 วัตต์ รัศมีการกระจายเสียง 15-20 กิโลเมตร โดยอาศัยเงินทุนสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศ หรือองค์กรทุนด้านการพัฒนาสังคม หรือแบบที่ 2 คือ อาศัยเวลาของสถานีวิทยุกรรมประชาสัมพันธ์ เพื่อจัดรายการในรูปแบบวิทยุชุมชน คือให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดเนื้อหา รูปแบบ ฯลฯ¹⁸

จากแนวคิดวิทยุชุมชน ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าวิทยุชุมชนมีลักษณะเด่นของวิทยุกระจายเสียงชุมชนมีความแตกต่างไปจากวิทยุกระจายเสียงทั่วไป คือเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนไม่เพียงแต่เป็นผู้รับสารเท่านั้น แต่จะมีบทบาทเป็นผู้ส่งสารด้วย โดยระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในวิทยุชุมชนแต่ละแห่ง อาจมีความแตกต่างกัน สำหรับเนื้อหาและรูปแบบรายการของวิทยุชุมชนนั้น ประชาชนในชุมชนควรมีส่วนร่วมในการกำหนด

¹⁷ จุมพล รอดคำดี, เอกสารประกอบการบรรยาย “การจัดรายการวิทยุชุมชนในการอบรมนายสถานีวิทยุและนักจัดรายการ อ.ส.ม.ท.” (กรุงเทพมหานคร: คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), น. 35.

¹⁸ <<http://www.thaibja.org>>, 8 เมษายน 2547.

แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชน

คุณลักษณะของการสื่อสารเพื่อชุมชน (Community communication)¹⁹

กาญจนา แก้วเทพได้กล่าวถึงคุณลักษณะสำคัญ ๆ ของการสื่อสารเพื่อชุมชน ดังนี้

1. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way communication) ซึ่งผู้รับสารและผู้ส่งสารสามารถมีปฏิริยาโต้ตอบกันได้ (Interactive) ไม่ว่าจะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ แต่จะมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา

2. ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of Information) สามารถมาได้จากทุกทิศทางทั้งจากบนลงล่าง (Top-down) แบบล่างสู่บน (Bottom-up) และแบบแนวนอน (Horizontal) คือข่าวสารอาจจะไหลจากนักวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสาร การส่งข่าวสารจากชาวบ้านไปยังเจ้าหน้าที่รัฐ และการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง

3. เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน (Purpose) ซึ่งมีวิธีการหลายแง่มุมที่จะกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารเพื่อชุมชน เช่น

3.1 การกำหนดเป้าหมายโดยการใช้ระดับผู้เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์

3.1.1 ระดับชุมชน เป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน

3.1.2 ระดับหน่วยงานนอกชุมชน เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงองค์กร หรือหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับด้านการพัฒนาและการสื่อสาร

3.1.3 ระดับสังคมส่วนรวม เป็นการสื่อสารที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับกว้าง

3.2 การกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางการไหลของข่าวสาร

3.2.1 การถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและโน้มน้าวชักจูงใจ มักได้แก่ ทิศทางการไหลของข่าวสารจากบนลงล่าง

3.2.2 การแสดงออกถึงความเป็น “ตัวตน” ของชุมชน หมายถึงการแสดงออกเกี่ยวกับความต้องการของชุมชน ไปจนถึงการแสดงออกซึ่งสิทธิ ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญาของชุมชน

¹⁹กาญจนา แก้วเทพ, “แนวทางการพัฒนาแผนสื่อชุมชน 4 ภูมิภาค,” (ม.ป.ท., 2544). (อัดสำเนา)

3.2.3 การพัฒนาความเป็นตัวเองของปัจเจกบุคคลในหน่วยที่เล็กลงมากกว่าชุมชน การสื่อสารชุมชนจะทำหน้าที่คล้าย ๆ เป็นเวทีแห่งการเรียนรู้ที่ช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

4. เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน (Need oriented)

5. หน้าที่ของการสื่อสารชุมชน

5.1 หน้าที่ในการแสดงออก (Expressive Function) คือทั้งบุคคลและกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาเพื่อที่จะสร้างเอกลักษณ์ของตนเองได้

5.2 หน้าที่ทางสังคม (Social Function) คือการเข้าไปมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อจะสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นชุมชนเดียวกัน

5.3 หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (Information Function) เป็นหน้าที่พื้นฐานของการสื่อสารโดยทั่วไป แต่ในกรณีการสื่อสารชุมชน ทิศทางการไหลของข่าวสารต้องเป็นไปอย่างรอบด้าน ผู้ที่เข้าร่วมกระบวนการสื่อสารจึงได้แลกเปลี่ยนข้อมูลกัน

5.4 หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติ (Control Activation Function) เนื่องจากการสื่อสารชุมชนเป็นการสื่อสารแบบสองทาง จึงเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลหรือชุมชนได้

6. สื่อของชุมชนเน้นการปรับปรุงให้เหมาะสมกับประโยชน์การใช้งานของชุมชน

7. สื่อของชุมชนต้องเป็นสื่อที่คนในชุมชนเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลา

8. เป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม (Participates) ไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ผลิต ผู้แสดง ฯลฯ

9. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชน ไม่ใช่สื่อเพื่อชุมชน หมายความว่าตัวตนของชุมชนที่แสดงออกต้องมาจากการกำหนดของชุมชนเอง ไม่ใช่ผู้อื่นทำให้ชุมชน

10. สื่อชุมชนจะปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งมาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของคนทุกคน

นักวิชาการไทยได้รวบรวมคุณลักษณะของการสื่อสารชุมชนว่าควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ระดับความยากง่ายของสื่อต้องเหมาะสมกับระดับความสามารถของผู้รับสาร หรือชาวบ้าน

2. ประเภทของเนื้อหาของสื่อ เน้นที่ปัญหาเร่งด่วน หรือปัญหาในชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น ๆ

3. สื่อแต่ละชนิดควรจัดทำสำหรับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ

4. วิธีการนำเสนอ ควรนำเสนอสิ่งที่เป็นปัญหา หรือสภาพที่ก่อให้เกิดปัญหาแล้วเสนอแนะ หรือกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดแก้ปัญหาดังกล่าว

5. ความเกี่ยวข้องของเนื้อหา ควรเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

6. บทบาทของสื่อ ต้องมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และมีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

7. ความน่าสนใจ ต้องมีลักษณะง่าย ๆ แต่น่าสนใจ

8. ความเกี่ยวข้องกับผู้รับ สื่อควรจะมีส่วนช่วยให้ผู้รับสารประเมินตนเองได้ เช่น หลังจากนำเสนอปัญหาและสาเหตุของปัญหาแล้ว อาจมีส่วนของเนื้อหาที่ตั้งคำถามว่า ผู้รับสารเป็นส่วนใดของสาเหตุของปัญหา เป็นต้น

H.V. Desai (1976)²⁰ ได้ทำการวิจัย สังเกตปรากฏการณ์ของสถานีวิทยุในรัฐทมิฬนาฑู พบว่า รัฐส่วนกลางเป็นเจ้าของวิทยุ แต่ก็ได้แสดงบทบาทเป็นสื่อเพื่อท้องถิ่น โดยการแสวงหา “ช่องว่าง” และ “โอกาส” จากทุก ๆ องค์ประกอบของสื่อ (ผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง และผู้รับสาร) เช่น

ในแง่ของผู้ส่งสาร (Sender) รายการที่มีรูปแบบรายการพูดคุยสนทนา ผู้จัดรายการจะใช้หลักการว่า แหล่งข่าวสารต้องมาจากทุก ๆ คน รวมทั้งชาวบ้านด้วย เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้สิทธิในการเป็นผู้ส่งสาร

ในด้านเนื้อหาสาร (Message) ผู้จัดกำหนดให้เป็นเนื้อหาที่ใกล้ตัวที่ชาวบ้านสนใจ นอกจากนี้ รูปแบบวิธีการนำเสนอได้ปรับปรุงให้เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน เช่น กาสัมภาษณ์ชาวบ้าน จะถามทั้งข้อดี ผลสำเร็จ ปัญหา ข้อบกพร่องและข้อล้มเหลว เพื่อให้ข่าวสารจากข้างล่างได้ไหลขึ้นสู่เวทีสาธารณะ

ช่องทางข่าวสาร (Channel) เลือกช่องทางของรูปแบบรายการที่ชาวบ้านสามารถเข้าร่วมได้ ผู้รับสาร (Receiver) ทางสถานีได้จัดให้มีการติดตั้งกลไก การรับฟัง การประเมินผล (feedback) จากผู้ฟัง

ระดับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนแบ่งเป็น 3 ระดับ

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร คือ ผู้รับสารอยู่ในฐานะเป็นผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว สำหรับในขั้นตอนอื่น ๆ ของกระบวนการสื่อสารอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร

²⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 93-94.

2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิตนั้นแบ่งออกได้เป็นหลายขั้นตอนตามหลักแนวคิดของการผลิตสื่อ คือ

ขั้นก่อนการผลิต ได้แก่ขั้นการเตรียมการผลิตสื่อ กิจกรรมในขั้นตอนนี้ประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ การเขียนบท ฯลฯ

ขั้นการผลิต ได้แก่ขั้นตอนการลงมือผลิต เช่นการเข้าห้องจัดรายการ การถ่ายทำ

ขั้นหลังการผลิต ได้แก่ขั้นตอนหลังการถ่ายทำ เช่นการตัดต่อ การอัดเสียงประกอบ

3. การมีส่วนร่วมในฐานะวางแผนและกำหนดนโยบาย ถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม ซึ่งยิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมากเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ก็จะเล็กลง กล่าวคือ ในระดับผู้รับสาร คนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ ส่วนในขั้นการผลิต อาจมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่เข้ามามีส่วนร่วม และในระดับการวางแผนและนโยบายจะมีตัวแทนจากชุมชนบางคนเท่านั้นที่จะเข้ามาดำเนินการได้

แนวคิดนี้ทำให้ผู้วิจัยตระหนักว่า สื่อเพื่อชุมชนต้องเป็นการสื่อสารสองทาง ดังนั้นประชาชนซึ่งโดยปกติจะมีบทบาทเป็นเพียงผู้รับสารจะต้องมามีบทบาทเป็นผู้ส่งสารด้วย เพื่อให้ข่าวสารสามารถไหลได้จากทุกทิศทาง

ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Democratic-Participant Media Theory)

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การที่อำนาจในการตัดสินใจไม่ควรเป็นของกลุ่มคนจำนวนน้อย แต่อำนาจควรได้รับการจัดสรรในระหว่างประชาชน เพื่อทุก ๆ คนได้มีโอกาสที่จะมีอิทธิพลต่อกิจกรรมส่วนรวม²¹

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเป็นการผสมผสานระหว่างการเสริมจุดแข็งและซ่อมจุดอ่อนของประชาธิปไตยแบบผู้แทนและประชาธิปไตยทางตรง ดังนี้

ประชาธิปไตยทางตรงนั้นประชาชนแต่ละคนต่างเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยคนละส่วน เมื่อประชาชนแต่ละคนแสดงออกอย่างยินยอมพร้อมใจตามหลักเจตจำนงทั่วไปเพื่อมอบส่วนหนึ่งของอำนาจของแต่ละคนมารวมกันโดยผ่านสัญญาประชาคมให้แก่ผู้แทน อำนาจที่มารวมเข้าด้วยกันจึงเป็นอำนาจอธิปไตยของปวงชน โดยมีผู้แทนทำหน้าที่เป็นเพียงตัวแทนที่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตย

²¹ คณินิจ ศรีบัวเอี่ยม, แนวทางการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 : ปัญหา อุปสรรค และทางออก (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมดาเพรส จำกัด, 2545), น. 14.

และการบังคับบัญชาของปวงชนเท่านั้น หากผู้แทนคนใดไม่ปฏิบัติตามแนวทางที่ประชาชนวางไว้ ประชาชนอาจถอดถอนผู้แทนนั้นได้

ส่วนประชาธิปไตยแบบผู้แทน เป็นระบบที่ประชาชนเลือกผู้แทนไปใช้อำนาจอธิปไตยแทนตนเอง โดยเชื่อว่าอำนาจอธิปไตยนั้นแบ่งแยกไม่ได้ ดังนั้นประชาชนแต่ละคนจึงไม่ได้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย แต่การรวมตัวของประชาชนทั้งหมดในนามของชาติเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ประชาชนมีสิทธิเพียงการเลือกตั้งตัวแทนของตนเข้าไปใช้อำนาจอธิปไตยเท่านั้น ผู้แทนที่ได้รับเลือกเป็นผู้แทนของชาติไม่ใช่เป็นผู้แทนของประชาชน

แม้ว่าแนวความคิดประชาธิปไตยทางตรงจะมีลักษณะค่อนข้างสมบูรณ์แบบ แต่ในทางปฏิบัติเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากในรัฐสมัยใหม่ที่ขนาดใหญ่ มีจำนวนประชากรมาก และมีโครงสร้างสังคมที่ซับซ้อนเกินกว่าที่จะให้ประชาชนทุกคนปกครองประเทศด้วยตนเอง การนำแนวความคิดประชาธิปไตยแบบผู้แทนเข้ามาใช้ควบคู่กันกับประชาธิปไตยทางตรงจึงทำให้เกิดความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ การผสมผสานดังกล่าวทำให้เกิดคำว่าประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมซึ่งเป็นการเรียกระบอบประชาธิปไตยแบบผู้แทนที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและในการตัดสินใจระดับต่าง ๆ มากขึ้น เช่น การเปิดช่องทางให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ความเคลื่อนไหวของการบริหารจัดการประเทศ หรือการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมแสดงความคิดเห็นและให้ข้อมูลแก่ผู้ที่ทำหน้าที่แทนตนเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ เป็นต้น

องค์ประกอบของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม มีดังนี้

1. การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเมืองและการบริหาร
2. การกระจายอำนาจในการตัดสินใจและการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ระหว่างประชาชนให้มีความเท่าเทียมกัน
3. อำนาจการตัดสินใจและการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน
4. เพิ่มการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน
5. มีความยืดหยุ่นได้ คือมีโครงสร้างการทำงานที่สามารถตรวจสอบได้ มีความโปร่งใสและคำนึงถึงความต้องการทรัพยากรของผู้มีส่วนร่วม
6. การมีส่วนร่วมของประชาชนมีทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นมีความสำคัญและมีความจำเป็นมาก สำหรับการเมืองแบบประชาธิปไตยไม่ว่าจะเป็น การคัดเลือกผู้แทนเข้ามาทำหน้าที่ในการบริหารประเทศ บริหารกิจการสาธารณะของท้องถิ่น การแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในลักษณะต่าง ๆ เช่น การพูดคุยกันทางการเมือง การเขียนบทความหรือจดหมายแสดง

ความคิดเห็นทางหนังสือพิมพ์ การร่วมแสดงความคิดเห็นในรายการสนทนารับฟังความคิดเห็นทางโทรทัศน์ เป็นต้น

การมีส่วนร่วมของประชาชนจัดเป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น เพราะประชาชนในท้องถิ่น คือ ผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน คือการให้ข้อมูลต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือนโยบายรัฐ และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุก ๆ คน²²

คณินิจ ศรีบัวเอี่ยม²³ ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) ว่าหมายถึง การกระจายโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง และการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรของชุมชนและของชาติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนโดยการให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ รวมตลอดจนการควบคุมโดยตรงจากประชาชน

อมร รักษาสัตย์²⁴ ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองของประชาชนว่าเป็นการกระทำที่ต้องเกิดขึ้นด้วยความสมัครใจของประชาชนเพื่อให้มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐทั้งในการเมืองการปกครองระดับท้องถิ่นและระดับชาติ เช่นการรวมตัวเพื่อชุมนุมคัดค้านหรือแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายต่าง ๆ ของรัฐ

²²วันชัย วัฒนศัพท์, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน (ม.ป.ท., 2543), น. 19.

²³คณินิจ ศรีบัวเอี่ยม, แนวทางการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 : ปัญหา อุปสรรค และทางออก, น. 14.

²⁴อมร รักษาสัตย์, การเมืองการปกครองไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ วิ.เจ. พรินติ้ง, 2544), น. 410 .

อาร์.อี. แคสเปอร์สัน และ เอ็ม. เบิร์ทบาร์ท (R.E. Kasperson and M. Breitbart)²⁵ ได้อธิบายว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การที่ประชาชนเป็นผู้กระทำในกิจกรรมที่สร้างสรรค์ในกระบวนการพัฒนา ซึ่งจะก่อให้เกิดผล 2 ด้าน คือ

1. ประชาชนสามารถแสดงบทบาทที่สร้างสรรค์ได้
2. ผลของประชาชนที่ได้ทำไป จะสะท้อนกลับสู่ประชาชนเหล่านั้น

องค์การสหประชาชาติ ได้อธิบายถึงการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การที่ประชาชนทำให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน สามารถจัดลำดับความสำคัญของการเข้าร่วม และได้รับประโยชน์จากการพัฒนา²⁶

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการที่ประชาชนมีโอกาสได้แสดงทัศนะและเข้าร่วมในกิจกรรมที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด เป็นการสื่อสารสองทาง ซึ่งมีความสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยอย่างยั่งยืน ที่สำคัญคือทำให้ประชาชนมั่นใจได้ว่ามีคนรับฟังเสียงของประชาชน ความต้องการหรือความปรารถนาของประชาชนจะได้รับการตอบสนอง

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีเงื่อนไข 3 ประการ คือ

1. การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ มีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ร่วมก็ได้
2. ประชาชนที่เข้าร่วมต้องมีความเสมอภาคกัน
3. ประชาชนต้องมีความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรมนั้น ๆ

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม ได้แก่

1. มีวัตถุประสงค์ หรือจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน เพื่อที่ประชาชนจะตัดสินใจได้ว่าจะเข้าร่วมหรือไม่
2. มีกิจกรรมเป้าหมาย
3. มีกลุ่มเป้าหมาย

²⁵R.E. Kasperson and M. Breitbart, Participation, Decentralization and Advocacy Planning, Resource Paper No. 25, Association of American Geographers (Washington D.C., 1974), p. 4.

²⁶United Nations, Department of International Economic and Social Affairs, Popular Participation as a strategy for Promotion Community Level Action and National Development (New York: United Nations, 1981), p. 11.

จากความหมาย เงื่อนไข และองค์ประกอบดังกล่าว จึงเห็นได้ว่า กิจกรรมภายในสังคมหลายอย่างประชาชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ภายใต้เงื่อนไขพื้นฐานว่าประชาชนต้องมียุทธศาสตร์ภาพ ความเสมอภาค และความสามารถในการร่วมกิจกรรม

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีหลายระดับ ดังนี้²⁷

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

คณิงนิจ ศรีบัวเอี่ยม²⁸ ได้ศึกษาวิธีการแบ่งระดับขั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและได้สรุปวิธีการแบ่งระดับการมีส่วนร่วมจากระดับต่ำสุดถึงระดับสูงสุดออกเป็น 6 ระดับ โดยจำนวนประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมจะเป็นปฏิภาคกับระดับการมีส่วนร่วม คือ ถ้าระดับการมีส่วนร่วมต่ำ จำนวนประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมจะมาก ในขณะที่ระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้น จำนวนประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมจะน้อยลง ซึ่งระดับการมีส่วนร่วมเรียงจากระดับต่ำสุดไปสูงสุดได้ดังนี้

1. ระดับการให้ข้อมูล เป็นระดับต่ำสุด และเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดของการติดต่อสื่อสาร คือให้ข้อมูลแก่ประชาชนแต่ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นหรือเข้ามาเกี่ยวข้องใด ๆ
2. ระดับการเปิดรับความคิดเห็นจากประชาชน คือผู้วางแผนโครงการเชิญชวนให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นเพื่อให้ได้ข้อมูลมากขึ้น
3. ระดับการปรึกษาหารือ เป็นการเจรจากันอย่างเป็นทางการระหว่างผู้วางแผนโครงการและประชาชน เพื่อประเมินความก้าวหน้าหรือระบุประเด็นหรือข้อสงสัยต่าง ๆ
4. ระดับการวางแผนร่วมกัน เป็นเรื่องการมีส่วนร่วมที่มีขอบเขตกว้างมากขึ้น มีความรับผิดชอบร่วมกันในการวางแผนเตรียมโครงการ และผลที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ

²⁷ สนาน ธรรมรส, “การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการจัดการศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ: กรณีศึกษากลุ่มโรงเรียนปราสาทเขย อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2541), น. 24-25.

²⁸ คณิงนิจ ศรีบัวเอี่ยม, แนวทางการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 : ปัญหา อุปสรรค และทางออก, น. 22.

5. ระดับการร่วมปฏิบัติ เป็นระดับที่ผู้รับผิดชอบโครงการกับประชาชนร่วมกันดำเนินโครงการ เป็นขั้นการนำโครงการไปปฏิบัติร่วมกันเพื่อให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

6. ระดับการควบคุมโดยประชาชน เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วมโดยประชาชน เช่นการลงประชามติ

ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่อไปนี้

1. ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมก่อนเริ่มกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมในสถานการณ์ฉุกเฉิน

2. ประชาชนต้องไม่เสียเงินทอง ค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปที่เขาประเมินผลตอบแทนที่จะได้รับ

3. ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น

4. ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้งสองฝ่าย

5. ประชาชนต้องไม่รู้สึกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่หรือสถานภาพทางสังคม หากจะมีส่วนร่วม

รูปแบบของการมีส่วนร่วมอาจจำแนกออกได้ 3 ประการตามลักษณะการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (direct participation) โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน (inclusive organization)

2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (indirect participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (representative organization) เช่น กรรมการของกลุ่ม หรือชุมชน

3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ (open participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (non-representative organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวน หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไหร่ก็ได้ทุกเวลา

ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบเน้นการมีส่วนร่วมของสื่อ ปฏิเสธการสื่อสารที่เน้นความจำเป็นเรื่องรูปแบบรวมศูนย์ มีราคาแพง ต้องใช้มืออาชีพเท่านั้น เป็นกลางและถูกควบคุมโดยรัฐ แต่นำเสนอหลักการเรื่องสิทธิที่จะได้รับข่าวสารที่ต้องการ สิทธิที่จะตอบโต้ สิทธิที่จะใช้ช่องทางการสื่อสารเพื่อสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ในชุมชน เป็นการสื่อสารที่มีขนาดเล็กและมีการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร สถาบันสื่อมวลชนต้องเข้าร่วมกับชีวิตของประชาชนมากกว่าการควบคุมผู้รับสาร โดยเฉพาะสื่อใหม่ เช่นสื่อกระจายเสียงต้องเปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้เข้ามาเป็นผู้ส่งสารให้มากกว่าที่เป็นอยู่

ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบเน้นการมีส่วนร่วมของสื่อเน้นการสื่อสารในแนวนอน (horizontal) มากกว่าการสื่อสารแบบแนวตั้ง (vertical) และมีหลักการที่ต่อต้านปรากฏการณ์ 2 ด้าน คือ

1. การที่สื่อมีเอกชนเป็นเจ้าของมีลักษณะผูกขาด (monopolization) และมีการนำไปใช้เพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจมากเกินไป (commercialization)

2. การต่อต้านการใช้อำนาจของข้าราชการแบบรวมศูนย์อำนาจ

แมคเควล (McQuail)²⁹ ได้ประมวลหน้าที่สำคัญของสื่อมวลชนตามทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. พลเมืองทุกคน และชนกลุ่มน้อยทุกกลุ่มมีสิทธิที่จะเข้าถึงสื่อมวลชน และมีสิทธิที่จะใช้สื่อเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง

2. องค์กรของสื่อและเนื้อหาจะต้องไม่ถูกควบคุมจากหน่วยงานของรัฐ

3. สื่อจะต้องมีอยู่เพื่อประชาชน มิใช่เพื่อตัวองค์กรเอง มิใช่เพื่อกิจวิชาชีพ หรือ บรรดาลูกค้า (ภาคธุรกิจ) ของสื่อ

4. กลุ่ม องค์กร และชุมชน ควรจะเป็นเจ้าของสื่อได้เอง

5. สื่อขนาดเล็กที่มีลักษณะ Interactive และเปิดโอกาสให้ผู้รับสารมีส่วนร่วมย่อมดีกว่าสื่อขนาดใหญ่ที่ดำเนินการโดยนักสื่อสารมวลชนมืออาชีพ และเป็นการสื่อสารทางเดียว

6. การสื่อสารนั้นมีความสำคัญมากกว่าที่จะปล่อยให้อยู่ในมือของนักวิชาชีพสื่อสารมวลชนเท่านั้น

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการสื่อสารจากการสื่อสารที่ปิดกั้นเป็นการสื่อสารที่เปิดกว้าง จากการเป็นผู้เสพยาสารปรับเปลี่ยนเป็นผู้ส่งข่าวสาร ซึ่งจะส่งผลให้ระบบการไหลเวียนของข่าวสารในชุมชนและสังคมมีความสมดุลมากขึ้น ทิศทางการไหลของข่าวสารเกี่ยวกับกิจกรรมของภาคประชาชนจะมีมากขึ้น ได้รับการยอมรับและให้ความสำคัญในระดับเทียบเท่ากับข่าวสารของภาครัฐราชการ ซึ่งหากพิจารณาให้ถ่องแท้ การกระจายข่าวสารของชุมชนถือเป็นกระบวนการหนึ่งที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น เพราะเมื่อประชาชนได้รับทราบข่าวสารการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับกิจกรรมของท้องถิ่น หรือชุมชนข้างเคียงมากขึ้น ย่อมจะก่อให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายกิจกรรมและความคิดระหว่างภาคประชาชนด้วยกันมากขึ้น

²⁹Dennis McQuail, อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, สื่อมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2541), น. 107-108.

ยูเนสโกได้ให้แนวทางเกี่ยวกับหลักการของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการ³⁰ ดังนี้

1. หลักการเข้าถึงสื่อ (access) หมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีการเข้าถึงในด้านการรับฟัง การเสนอแนะ การจัดการ ตลอดจนการผลิตรายการ
2. หลักการมีส่วนร่วม (participation) หมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าร่วมกิจกรรมการสื่อสารในท้องถิ่น ร่วมคิด ร่วมแสดงความคิดเห็น และร่วมดำเนินการ
3. หลักการจัดการด้วยตนเอง (self-management) หมายถึงการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีอำนาจในการดำเนินกิจกรรมด้านการสื่อสารด้วยตนเอง

เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

1. การกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เช่น การนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ในวงกว้าง
2. การสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมและเพื่อให้เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของชาวบ้าน
3. เป็นการพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนว่าชาวบ้านสามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้หากมีโอกาส
4. การสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชนเพื่อเป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสารออกไปจากจุดยืน มุมมอง และทัศนะของตนเอง
5. การแสดงความรู้สึกรัก ปัญหา วิธีการ วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน
6. ผลจากการสื่อสารของชุมชนจะช่วยกระตุ้นสติสัมปชัญญะและความรับผิดชอบให้กับสมาชิกในชุมชนหรือชุมชนอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหากที่เกิดขึ้น
7. สัดส่วนสาระของสื่อ เนื่องจากเนื้อหาของสื่อสารชุมชนเน้นเรื่องที่มีสาระประโยชน์ต่อชีวิตของชุมชนเอง สื่อประเภทนี้จึงช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชนให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นเพื่อถ่วงดุลกับการสื่อสารที่มุ่งเน้นแต่การบันเทิง และการหลีกเลี่ยงปัญหาที่สื่อจากภายนอกอัดฉีดเข้าไปในชุมชน

³⁰ชาลิสา มากแผ่นทอง, “วิทยุชุมชนจังหวัดปัตตานี: กิจกรรมสื่อภาคประชาชน,” วารสารภูมิแล 22 (มกราคม-ธันวาคม 2544):13.

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

1. ระบบการเมือง ระบบประชาธิปไตยเป็นระบบการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากที่สุด

2. วัฒนธรรมทางการเมือง วัฒนธรรมทางการเมืองของแต่ละสังคมแตกต่างกันไปตามลักษณะของวัฒนธรรมของสังคมนั้น เช่นวัฒนธรรมในสังคมไทยที่มีความเคารพยกย่องผู้อาวุโส เคารพเชื่อฟังผู้ปกครอง เป็นวัฒนธรรมที่สั่งสมต่อเนื่องมาเป็นเวลานานทำให้ประชาชนเคยชินต่อการเป็นผู้ตาม หรือพอใจที่เป็นผู้ถูกปกครองซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการเมืองแบบประชาธิปไตยที่ต้องการวัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วมของคนในสังคม

3. โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษาทำให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจ มีความสำนึกในบทบาทหน้าที่ที่ตนพึงกระทำต่อระบบการเมือง ดังนั้นหากประชาชนขาดการศึกษา การมีส่วนร่วมทางการเมืองก็จะอยู่ในระดับต่ำ อย่างไรก็ตาม มีปรากฏการณ์ที่ควรพิจารณาประการหนึ่ง คือ การขาดการศึกษาของประชาชนในประเทศด้อยพัฒนา บางครั้งกลับทำให้ประชาชนออกมามีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับสูง เช่นการออกมาใช้สิทธิเลือกตั้งในระดับสูง แต่ทว่าเป็นการออกมามีส่วนร่วมโดยขาดความตระหนักความเข้าใจอย่างแท้จริง หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองโดยการชักจูงหรือบังคับของผู้มีอำนาจทางการเมือง

นอกจากนี้ ฐานะทางเศรษฐกิจก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลเกี่ยวกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน เช่นผู้มีรายได้น้อย ประชาชนที่ยากจน จะไม่มีเวลามาสนใจมีส่วนร่วมทางการเมือง เพราะมีภารกิจที่สำคัญในการหาเลี้ยงปากท้อง ในขณะที่ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจะมีแนวโน้มที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองได้มากกว่า อย่างไรก็ตามก็ยังมีกรณีที่ยากจนออกมามีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าคนที่มีฐานะดีทางสังคมด้วยหลายเหตุผล ซึ่งมีเหตุผลหนึ่งที่น่าสนใจ คือ เป็นการออกมาเรียกร้องแก้ปัญหาค่าครองชีพหรือความเดือดร้อนแก่รัฐบาลเพื่อผลักดันให้กำหนดนโยบายแก้ปัญหาค่าครองชีพ ความยากจน ส่วนผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีที่ออกมามีส่วนร่วมทางการเมืองน้อยอาจด้วยเหตุผลที่ว่าชีวิตมีความสุขสบายแล้วไม่ต้องการเรียกร้องอะไรต่อระบบการเมืองอีก

4. สิ่งแวดล้อมภายนอก เช่น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศต่าง ๆ ในโลก และอิทธิพลของข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ ที่แพร่หลายติดต่อกันได้อย่างรวดเร็วในปัจจุบันมีส่วนช่วยกระตุ้นหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในประเทศต่าง ๆ ได้ เช่นข่าวสารของประเทศประชาธิปไตยอื่น ๆ ที่ไหลบ่าไปสู่การรับรู้ของประชาชนในประเทศเผด็จการมีส่วนกระตุ้นหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในประเทศจนถึงขั้นเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองได้

จากทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาโดยการสำรวจความต้องการเนื้อหา รูปแบบของรายการ และการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิทยุชุมชน ซึ่งทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญกับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในเรื่องที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน โดยการมีส่วนร่วมนั้นมีหลายระดับ ซึ่งการมีส่วนร่วมในระดับต่ำจะมีประชาชนจำนวนมากสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ในขณะที่มีประชาชนเพียงส่วนน้อยที่สามารถที่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับสูงได้ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ ด้วย

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรม的开รับสารจากสื่อมวลชน

การเลือกสรรในการรับสาร (Selective Process)

ในการรับข่าวสารต่าง ๆ ผู้รับสารจะมีกระบวนการเลือกรับรู้ข่าวสารที่แตกต่างกันไปตามประสบการณ์ ความต้องการ ความเชื่อ ทัศนคติ ความรู้สึกนึกคิด ฯลฯ ที่ไม่เหมือนกัน ซึ่ง

กระบวนการในการเลือกรับรู้ข่าวสารนั้น เรียกว่า กระบวนการเลือกสรร (Selective Process)³¹ ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ

1. การเลือกเปิดรับ หรือเลือกสนใจ (Selective Exposure or Selective Attention) หมายถึง แนวโน้มที่ผู้รับสารจะเลือกสนใจ หรือเลือกเปิดรับข่าวสารจากแหล่งหนึ่งแหล่งใด ที่มีอยู่ด้วยกันหลายแหล่ง เช่น การเลือกเปิดวิทยุกระจายเสียงสถานีใดสถานีหนึ่ง หรือเปิดโทรทัศน์ช่องใดช่องหนึ่ง ซึ่งการเปิดรับข่าวสารนี้มีความสัมพันธ์กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการ อาทิ ทัศนคติเดิมของผู้รับสาร ซึ่ง เบเรลสัน และ สไตเนอร์ (Berelson and Steiner)³² กล่าวว่า คนเรามีแนวโน้มที่จะดูและฟังการสื่อสารที่สอดคล้องกับกรอบอ้างอิงทางความคิดของเขา กรอบอ้างอิงทางความคิดเหล่านี้ทำให้เกิดความแตกต่างกันในเรื่องของความรู้ ความเชื่อ ทัศนคติ ซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางการสื่อสารของคน

³¹Joseph T. Klapper The Effects of Mass Communication (New York: The Free Press, 1960), pp. 19-26, อ้างถึงใน ชูดาภา ปุณณะหิตานนท์, “การสำรวจทัศนคติและพฤติกรรม การรับฟังรายการเรดิโอ โนฟร็อบเบิ้ลส์ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย คลื่นความถี่ เอฟ.เอ็ม 88.0 เมกะเฮิร์ตซ์ ของผู้ฟังในเขตกรุงเทพมหานคร,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), น. 12-14.

³²Bernard B. Berelson and G.A. Steiner Steiner, Human Behavior (New York: Barcourt Brace World, 1964), pp. 529-530.

วิลเบอร์ ชแรมน์ (Wilbur Schramm)³³ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบในการเลือกเปิดรับสารของผู้รับสาร ดังนี้

1. ประสบการณ์ เนื่องจากผู้รับสารย่อมมีประสบการณ์เกี่ยวกับข่าวสารวัตถุสิ่งของ ต่าง ๆ แตกต่างกันไป ประสบการณ์จึงเป็นตัวแปรที่ทำให้ผู้รับสารแสวงหาข่าวสารที่แตกต่างกัน

2. การประเมินสาระประโยชน์ของข่าวสาร เนื่องจากผู้รับสารแสวงหาข่าวสารเพื่อสนองความต้องการของตน การประเมินสาระประโยชน์ของข่าวสารเนื่องจากผู้รับสารแสวงหาข่าวสารเพื่อสนองความต้องการของตน การประเมินสาระประโยชน์ของข่าวสาร จึงช่วยให้ผู้รับสารได้เรียนรู้ว่า ข่าวสารมีประโยชน์แตกต่างกัน จึงก่อให้เกิดพัฒนาการปรับปรุงอุปนิสัยและรูปแบบการแสวงหาข่าวสาร

3. ภูมิหลังที่แตกต่าง จะทำให้ผู้รับสารมีความสนใจในสื่อที่แตกต่างกัน

4. การศึกษา และสถานภาพทางสังคม นับเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่ก่อให้เกิดประสบการณ์ขึ้นในบุคคล และเป็นตัวชี้พฤติกรรมการสื่อสารของบุคคลนั้น ทั้งการเลือกรับสื่อและการเลือกเนื้อหาข่าวสาร

5. ความสามารถในการรับสาร ทั้งสภาพร่างกายและจิตใจของคนจะมีส่วนสัมพันธ์กับความสามารถในการรับข่าวสารของบุคคล

6. บุคลิกภาพเป็นตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับการเปิดรับข่าวสาร ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ การโน้มน้าวใจและพฤติกรรมของผู้รับสาร

7. อารมณ์ สภาพทางอารมณ์ของผู้รับสารแต่ละคนเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ผู้รับสารเข้าใจความหมายของข่าวสาร หรืออาจเป็นอุปสรรคต่อความเข้าใจความหมายในข่าวสารของผู้รับสาร

8. ทัศนคติเป็นตัวแปรที่กำหนดการรับและการตอบสนองข่าวสาร หรือสิ่งเร้าต่าง ๆ ด้วยการแสดงออกมาทางพฤติกรรมของผู้รับสารที่มีต่อข่าวสารแต่ละประเภทที่พบ ทัศนคติของผู้รับสารเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ เมื่อทัศนคติเปลี่ยนไป การรับข่าวสารและการตอบสนองต่อข่าวสารก็จะแตกต่างกันไปด้วย

2. การเลือกรับรู้หรือตีความ (Selective Perception or Selective Interpretation) เมื่อผู้รับสารเลือกเปิดรับข่าวสารจากแหล่งหนึ่งแหล่งใดแล้ว ก็จะเลือกตีความความหมายความเข้าใจของตัวเอง หรือตามทัศนคติตามประสบการณ์ตามความเชื่อ ความต้องการ ตามความคาดหวัง ตามแรงจูงใจ ตามสภาวะร่างกาย หรือสภาวะอารมณ์ขณะนั้น

³³Wilbur Schramm, "Channels And Audience," in Handbook of Communication (Chicago: Rand Mc Publishing, 1973), pp. 121-122.

3. กระบวนการเลือกจดจำ (Selective Retention) เป็นแนวโน้มที่ผู้รับสารจะเลือกจดจำข่าวสาร เฉพาะส่วนที่ตรงกับความสนใจ ความต้องการ ทักษะคติ ฯลฯ ของตนเอง

ทฤษฎีการแสวงหาข่าวสารของบุคคล

บุคคลจะเลือกรับข่าวสารใดจากสื่อมวลชนนั้น ขึ้นอยู่กับการคาดคะเนเปรียบเทียบระหว่างผลรางวัลตอบแทน (Reward Value) การลงทุนลงแรง (Expenditure) และภาวะผูกพัน (Liabilities) ซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่จะติดตามมา กล่าวคือ

1. ถ้าผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่จะได้รับสูงกว่าการลงทุนลงแรง หรือการต้องใช้ความพยายามที่จะรับรู้หรือทำความเข้าใจแล้ว บุคคลย่อมแสวงหาข่าวสารนั้น (Information Seeking)
2. ถ้าผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่จะได้รับน้อยกว่าการลงทุนลงแรง บุคคลก็อาจจะเฉยเมยต่อข่าวสารนั้น ๆ (Information Ignoring)
3. ในกรณีที่บุคคลเห็นว่าการรับข่าวสารนั้นจะก่อให้เกิดความไม่พอใจ ไม่สบายใจ หรือไม่แน่ใจมากขึ้น ฯลฯ บุคคลก็อาจจะใช้วิธีหลีกเลี่ยงข่าวสารนั้น (Information avoidance)
4. ในกรณีที่บางครั้งหากว่าความพยายามที่จะหลีกเลี่ยง หรือไม่รับข่าวสารต้องลงทุนลงแรงมากกว่าการรับข่าวสาร บุคคลก็อาจจะต้องรับข่าวสารนั้น ทั้ง ๆ ที่ไม่เต็มใจ (Information Yielding)

แนวคิดด้านประชากรศาสตร์

แนวคิดด้านประชากรศาสตร์เชื่อว่า ³⁴คนที่มีลักษณะทางประชากรศาสตร์ที่แตกต่างกัน จะมีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งการสื่อสารก็จัดเป็นพฤติกรรมสำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ดังนั้น นักวิชาการสื่อสารบางกลุ่มจึงเชื่อว่า พฤติกรรมสื่อสารของบุคคลที่มีลักษณะทางประชากรศาสตร์แตกต่างกันจึงน่าจะแตกต่างกันด้วย เนื่องจากบุคคลที่อยู่ในแต่ละกลุ่มประชากรย่อมจะมีกิจกรรมและการดำเนินชีวิต ตลอดจนการมีเวลาว่างต่างกัน จากผลการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาพบว่า ลักษณะทางประชากรศาสตร์ต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการเปิดรับสารจากสื่อมวลชน ดังนี้

³⁴ยูล เบ็ญจรงค์กิจ, การวิเคราะห์ผู้รับสาร (กรุงเทพมหานคร: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), น. 64-71.

1. เพศ พบว่ามีความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชาย คือ เพศหญิงใช้เวลาในการดูโทรทัศน์และฟังวิทยุมากกว่าเพศชาย โดยนิยมดูรายการละคร ในขณะที่เพศชายนิยมอ่านหนังสือพิมพ์มากกว่า หากดูโทรทัศน์ เพศชายมักนิยมดูรายการข่าวและกีฬา

2. อายุ พบว่า ในวัยเด็กจะดูโทรทัศน์และฟังวิทยุมากกว่าสื่ออื่น ๆ และจะใช้สื่อเพื่อความบันเทิง เช่นการ์ตูน เพลง วิทยุและวิทยุหนุ่มสาวก็เช่นกัน จะใช้สื่อเพื่อความบันเทิงโดยจะฟังเพลงตามสมัยนิยมมากกว่าดูโทรทัศน์ และจะเปิดรับนิยายสารและภาพยนตร์มากกว่าวัยอื่น ๆ ในวัยผู้ใหญ่การเปิดรับโทรทัศน์ วิทยุและหนังสือพิมพ์มีมากพอ ๆ กัน แต่เมื่อถึงช่วงอายุ 40 ปีขึ้นไป ปริมาณการอ่านหนังสือพิมพ์จะลดลง และเมื่อถึงวัยเกษียณอายุทำงาน คือ 55-60 ปี ปริมาณการดูโทรทัศน์จะเพิ่มขึ้น

3. การศึกษา พบว่า การศึกษามีความสัมพันธ์ค่อนข้างสูงกับตัวแปรซึ่งเกี่ยวกับการรับสาร ซึ่งคอมพิวเตอร์และคณะ อธิบายว่าระดับการศึกษามีความสัมพันธ์กันในทางบวกกับการเปิดรับข่าวสาร และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสาธารณชน และมีความสัมพันธ์ในทางลบกับการเปิดรับเนื้อหาด้านบันเทิงจากสื่อลามาร์เฟลด์ และ เคนเดิล พบว่าคนที่มีการศึกษาน้อย ฟังวิทยุมากกว่าคนที่มีการศึกษาสูง ลิงค์ และ ฮอฟพบว่า ผู้รับสารที่มีการศึกษาสูงใช้เวลากับสื่อสิ่งพิมพ์มากกว่าผู้มีการศึกษาค่ำ

4. รายได้ พบว่ามีความสัมพันธ์กับการเปิดรับสารจากสื่อมวลชน โดย ชเรมม์ และ ไวท์ พบว่า ผู้มีรายได้สูงมักนิยมเปิดรับสื่อสิ่งพิมพ์และเนื้อหาที่ค่อนข้างหนัก ไม่ค่อยสนใจเนื้อหา ด้านบันเทิง และผู้มีฐานะดี มีการศึกษาสูงเป็นกลุ่มคนที่ได้รับเนื้อหาสาระจากสื่อมวลชนมากที่สุด

งานเขียนของ ปรมะ สตะเวทิน³⁵ ได้อธิบายไว้ว่า ผู้รับสารที่มีลักษณะทางประชากรศาสตร์ต่าง ๆ ร่วมกัน ย่อมจะมีทัศนคติและพฤติกรรมคล้ายคลึงกัน ลักษณะทางประชากรศาสตร์ นั้น ได้แก่

1. อายุ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนมีความแตกต่างกันในเรื่องความคิดและพฤติกรรม โดยทั่วไปแล้วคนที่มีอายุน้อยมักจะมีความคิดเสรีนิยม ยึดถืออุดมการณ์และมองโลกในแง่ดีมากกว่าคนที่มีอายุมาก สาเหตุที่มีความแตกต่างกันเนื่องมาจากคนที่ต่างรุ่นต่างวัยกันมีประสบการณ์ชีวิตแตกต่างกัน จึงทำให้มีทัศนคติความรู้สึคนึกคิดและพฤติกรรมแตกต่างกัน ลักษณะการใช้สื่อมวลชนก็ต่างกัน คนที่มีอายุมากมักจะใช้สื่อเพื่อแสวงหาข่าวสารหนัก ๆ มากกว่าเพื่อความบันเทิงในการฟังวิทยุก็เช่นกัน คนที่มีอายุมากมักจะฟังรายการที่หนัก ๆ ไม่ค่อยฟังดนตรีสมัยใหม่

2. เพศ ผู้หญิงกับผู้ชายมีความแตกต่างกันอย่างมากในเรื่องความคิด ค่านิยมและทัศนคติ ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมและสังคมกำหนดบทบาทและกิจกรรมของคนสองเพศไว้ต่างกัน

³⁵ปรมะ สตะเวทิน, หลักนิเทศศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), น. 112-118.

3. สถานะทางสังคมและเศรษฐกิจ หมายถึง อาชีพ รายได้ เชื้อชาติ ตลอดจนภูมิหลังของครอบครัว เป็นปัจจัยที่ทำให้คนมีวัฒนธรรมต่างกัน มีประสบการณ์ต่างกัน มีทัศนคติค่านิยมเป้าหมายและพฤติกรรมที่แตกต่างกัน ผู้ที่มีรายได้สูงมักจะใช้สื่อมวลชนมาก และมักจะใช้สื่อมวลชนเพื่อแสวงหาข่าวสารหรือเรื่องราวที่หนัก ๆ เช่น อ่านหรือดูหรือฟังเรื่องการเมือง ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ เป็นต้น

4. การศึกษา เป็นปัจจัยที่ทำให้คนมีความคิด ค่านิยม ทัศนคติและพฤติกรรมแตกต่างกัน คนที่มีการศึกษาสูงจะได้เปรียบอย่างมากในการเป็นผู้รับสารคดี เพราะเป็นผู้มีความรู้กว้างขวางและเข้าใจสารได้ดี แต่จะเป็นคนที่ไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ ถ้าไม่มีหลักฐานหรือเหตุผลเพียงพอ โดยทั่วไปแล้วคนที่มีการศึกษาสูงมักจะใช้สื่อมวลชนมากกว่าคนที่มีการศึกษาน้อย และมักจะใช้สื่อประเภทสิ่งพิมพ์ในขณะที่คนมีการศึกษาน้อยมักจะใช้สื่อประเภทวิทยุ โทรทัศน์และภาพยนตร์ หากผู้มีการศึกษาสูงมีเวลาว่างพอก็จะใช้ทั้งสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ แต่หากมีเวลาจำกัดก็มักจะแสวงหาข่าวสารจากสื่อสิ่งพิมพ์มากกว่าสื่อประเภทอื่น

พระ จิระโสภณ³⁶ กล่าวถึงตัวแปรที่สำคัญที่ช่วยให้เข้าใจและสามารถคาดคะเนพฤติกรรม การรับสารของผู้รับสารได้ล่วงหน้า ว่าได้แก่

1. เพศ งานวิจัยทางนิเทศศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า ผู้หญิงมักจะถูกโน้มน้าวใจได้ง่ายกว่าผู้ชาย และมักเผยแพร่วิถีชีวิตที่ได้รับความนิยมให้ผู้อื่นต่อไปอีกด้วย
2. อายุ โดยทั่วไปแล้วคนหนุ่มสาวมักมีความคิดเสรีนิยม ส่วนคนสูงอายุมักมีความคิดอนุรักษนิยมมากกว่า และชักจูงได้ยากกว่า กลุ่มคนอายุต่างกันมีความสนใจในเรื่องต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน เด็กวัยรุ่นสนใจความสนุกสนาน คนวัยผู้ใหญ่สนใจสร้างฐานะ เป็นต้น
3. การศึกษา คนที่มีการศึกษาสูงโดยทั่วไปสนใจข่าวสารบ้านเมืองมากกว่าความบันเทิง
4. สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม โดยดูจาก อาชีพ รายได้ พื้นฐานครอบครัว และสถานะในสังคม เป็นต้น เช่น คนมีฐานะดี คนในเมือง คนชนบท ข้าราชการ พ่อค้า ฯลฯ แต่ละคนมีวิถีชีวิตแตกต่างกัน มองโลกไม่เหมือนกัน ผู้ส่งสารจำเป็นต้องวิเคราะห์ และศึกษาธรรมชาติของผู้รับสารแต่ละกลุ่มให้เข้าใจ เพื่อช่วยให้การสื่อสารราบรื่นและสัมฤทธิ์ผล

³⁶พระ จิระโสภณ, “การวิเคราะห์องค์ประกอบในงานนิเทศศาสตร์,” ใน ประสบการณ์วิชาชีพนิเทศศาสตร์, หน่วยที่ 9 (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2531), น. 440-441.

นอกจากนี้ เมอร์ริล และ โลเวนสไตน์ (Merril and Lowenstein)³⁷ ได้กล่าวถึงแรงผลักดันที่ทำให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งเปิดรับข่าวสารว่าเกิดจากสาเหตุ 4 ประการ ได้แก่

1. ความเหงา เพราะมนุษย์ต้องการมีเพื่อน ไม่สามารถอยู่ได้เพียงลำพัง ซึ่งสื่อมวลชนสามารถเป็นเพื่อนแก้เหงาได้ดี เพราะไม่สร้างแรงกดดันในการสนทนาแก่ผู้รับ
2. ความอยากรู้อยากเห็น เพราะเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ที่ต้องการจะรับรู้ข่าวสารเพื่อตอบสนองความต้องการของตน
3. ประโยชน์ใช้สอยของตนเอง มนุษย์ทุกคนจะแสวงหาและใช้ข่าวสารให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ทั้งในแง่ของการได้รับความรู้ ความสนุกสนาน ความบันเทิง หรือความสุขกายสบายใจ
4. ลักษณะเฉพาะของสื่อมวลชนทั่วไป ผู้รับสารแต่ละคนจะหันเข้าหาลักษณะเฉพาะบางอย่างจากสื่อที่สนองความต้องการและทำให้ตนเองเกิดความพึงพอใจ

Mc Comb and Becker (แมคคอมบ์ และ เบคเกอร์)³⁸ กล่าวว่าคนเราเปิดรับข่าวสารจากสื่อมวลชน เนื่องจาก

1. เห็นว่าเนื้อหาสารนั้นมีประโยชน์ต่อตนเอง
2. ความสนใจในหัวข้อหรือเนื้อหาสารนั้น ๆ หรือความสำคัญของหัวข้อนั้น ๆ ต่อตนเอง

อายุกับความสนใจในประเภทและเนื้อหา

ความสนใจของบุคคลที่อยู่ในช่วงวัยต่าง ๆ จะมีความแตกต่างกัน คือ ในช่วงวัย 15-20 ปี จะชอบรายการประเภทบันเทิง อายุ 21-40 ปีให้ความสนใจทั้งรายการบันเทิงและข่าว สำหรับกลุ่มผู้ฟังที่อยู่ในช่วง 41-60 ปีให้ความสนใจรายการประเภทข่าวและความรู้

ทางด้านเนื้อหารายการ ในช่วง 15-20 ปี สนใจเนื้อหาเกี่ยวกับการเมือง อายุ 21-40 ให้ความสนใจเนื้อหาเกี่ยวกับอาชีพ ส่วนกลุ่มที่มีอายุ 41-60 ปีสนใจเนื้อหาด้านการเมือง ศาสนา และสุขภาพ

³⁷ John C. Merrill and Ralph L. Lowenstein, Media, Message, An Men: New Perspectives in Communication (New York: David McKay Company Inc., 1971), pp. 134-135.

³⁸ Maxwell E. McComb and Lee B. Becker., Using Communication Theory (Englewood Cliff, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1979), pp. 47-49.

เพศกับความสนใจในประเภทและเนื้อหา

ส่วนใหญ่เพศชายชอบฟังรายการประเภทข่าวและสนใจเรื่องของการเมือง อาชีพ ส่วนเพศหญิงชอบฟังรายการบันเทิง และสนใจเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิง ศาสนา และสุขภาพ

ระดับการศึกษากับความสนใจในประเภทและเนื้อหารายการ

ผู้ที่มีการศึกษาต่างกันย่อมมีความสนใจในประเภทและเนื้อหารายการที่แตกต่างกัน เช่น ผู้ที่มีการศึกษาสูงให้ความสนใจกับรายการข่าวและสนใจเรื่องการเมืองมากกว่า ขณะที่ผู้ที่มีการศึกษาน้อยให้ความสนใจรายการบันเทิง และสนใจในเรื่องของอาชีพมากกว่า

อาชีพกับความสนใจในประเภท และปริมาณการฟังรายการ

เช่นผู้ที่มีอาชีพเป็นครูชอบฟังรายการประเภทข่าวและเลือกฟังรายการที่เนื้อหา มีประโยชน์ ไม่ชอบฟังการโฆษณาสินค้า สำหรับปริมาณการฟังรายการ ผู้ที่เป็นข้าราชการบำนาญ นิยมฟังรายการในปริมาณสูงกว่าผู้ที่อยู่ในวัยทำงาน

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรม การเปิดรับสารจากสื่อมวลชนทำให้ผู้วิจัยทราบว่า การส่งสารให้ถึงผู้รับสารต้องศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมการเปิดรับสารของผู้รับสาร ซึ่งผู้รับสารแต่ละคนจะเปิดรับสารแตกต่างกันตามความต้องการ ความสนใจ ทักษะคติ ประสบการณ์ ฯลฯ

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดและการผลิตรายการวิทยุกระจายเสียง

องค์ประกอบที่สำคัญในการผลิตรายการวิทยุกระจายเสียง มีดังนี้

1. ผู้ฟัง (Audience) หมายถึงกลุ่มผู้ฟังที่เป็นเป้าหมายของการจัดรายการ (Target Audience) จะเป็นผู้ตัดสินว่ารายการที่จัดประสบความสำเร็จหรือไม่ ผู้จัดรายการจะต้องรู้ว่ากลุ่มผู้ฟังรายการเป็นใคร นอกจากจะรู้ว่าเป็นกลุ่มใดแล้ว ควรจะรู้ให้ลึกซึ้งไปถึงประวัติ พฤติกรรม และทัศนคติของคนในกลุ่มนั้นด้วย

2. เนื้อหา (Content) หมายถึง เรื่องราวต่าง ๆ ที่ผู้จัดต้องการให้ผู้ฟังได้ฟัง การบรรจุเนื้อหาควรจะต้องสอดคล้องกับกลุ่มผู้ฟังเป้าหมาย

3. วิธีเสนอ (Technique of Program Presentation) เป็นกระบวนการที่จะนำเสนอเนื้อหา หรือเรื่องราวต่าง ๆ ผู้ฟังอย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนสำคัญที่ควรนำมาพิจารณาในการเสนอประกอบด้วยส่วนสำคัญ 5 ประการ

3.1 ภาษาพูด (Language) ควรใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย กระชับรัดกุม เหมาะสมกับสภาพการฟังวิทยุของผู้ฟังโดยทั่วไป

3.2 สลีลาการพูด (Style) ควรพูดเหมือนกับการพูดคุยกับเพื่อน

3.3 เพลงประกอบ (Program Music) ใช้ในการแนะนำรายการ คั่นรายการ สร้างบรรยากาศ เปลี่ยนฉากหรือเรื่องราวที่จะพูด

3.4 เสียงประกอบ (Sound effect) เป็นเสียงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อนำมาสอดแทรกในรายการ

3.5 ความหลากหลาย (Variety) และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Unity) การเสนอรายการให้มีความหลากหลาย จะช่วยให้รายการไม่น่าเบื่อ ซึ่งจะต้องอาศัยลีลาในการพูด เพลงประกอบ หรือเสียงประกอบ

4. เวลาออกอากาศ (Air time) เป็นตัวกำหนดให้ผลิตรายการในรูปแบบใดได้บ้าง เพราะเวลาออกอากาศหมายถึง เวลาที่ผู้ฟังเป้าหมายพร้อมที่จะฟังรายการต่าง ๆ จากผู้จัด

5. การประเมินผล (Evaluation) ความสำเร็จของการจัดรายการวิทยุกระจายเสียงขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ฟังอย่างเดียวกัน ดังนั้นจึงต้องมีการประเมินผลเป็นประจำหรือเป็นระยะไป³⁹

การแบ่งประเภทรายการวิทยุ

มีเกณฑ์ในการแบ่งดังนี้

1. แบ่งโดยเอาเนื้อหาของรายการเป็นหลัก เช่น รายการกีฬา รายการเกษตร รายการธรรมชาติ เป็นต้น

2. แบ่งโดยเอาลักษณะรูปแบบการเสนอรายการเป็นหลัก เช่น รายการนิเทศทางอากาศ รายการสารคดี รายการอภิปราย รายการสัมภาษณ์ เป็นต้น

3. แบ่งโดยเอาผู้ฟังเป็นหลัก เช่น รายการเด็ก รายการผู้หญิง

³⁹บุญเกื้อ คอรวาเวช, การผลิตรายการวิทยุกระจายเสียง (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2533), น. 50-52.

4. แบ่งโดยเอาหน้าที่สื่อมวลชนเป็นหลัก คือ รายการบันเทิง รายการความรู้ รายการข่าว รายการบริการประชาชน

ในที่นี้จะใช้รูปแบบการเสนอรายการเป็นเกณฑ์ในการแบ่งประเภทรายการวิทยุ ดังนี้⁴⁰

1. รายการพูดคุยกับผู้ฟังโดยตรง (The Straight) เป็นรายการที่ผู้จัดพูดคุยกับผู้ฟังโดยตรงไปตรงมาที่สุด เป็นการประหยัดเวลา และค่าใช้จ่ายมากที่สุด เนื้อหาที่มีความยืดหยุ่นได้มาก ลีลาการพูด น้ำเสียงและสำนวนการพูดเป็นลักษณะเฉพาะตัวของผู้จัดรายการเอง

2. รายการบทความวิทยุ (Commentary) เป็นการเสนอโดยเสียงของผู้จัดรายการเพียงคนเดียว อธิบาย บรรยายหรือวิจารณ์เรื่องใดเรื่องหนึ่ง ไม่มีเทป หรือแผ่นเสียงประกอบ ส่วนใหญ่เป็นรายการที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกลึกถึงหาเหตุผลในเรื่องนั้น ๆ และบางครั้งทำให้ผู้ฟังเกิดภาพพจน์ในเรื่องที่เสนอ

3. รายการสัมภาษณ์ (The Interview) รายการสัมภาษณ์เป็นรายการซึ่งบุคคลสองคนขึ้นไป พูดคุยออกอากาศ โดยคนหนึ่งทำหน้าที่ถามแทนผู้ฟัง เพื่อถ่ายทอดแนวความคิด ความรู้ และข่าวสาร โดยเสียงของผู้ร่วมรายการสู่ผู้ฟังโดยตรง ซึ่งต้องกำหนดวัตถุประสงค์และหัวเรื่องของรายการสัมภาษณ์ด้วย

4. รายการสนทนา (The Conversation) เป็นรายการประเภทเดียวกับรายการสัมภาษณ์ เพียงแต่ผู้ดำเนินรายการไม่ใช่ผู้ตั้งคำถามอย่างเดียว แต่จะต้องเป็นผู้แสดงความคิดเห็นและทำหน้าที่ถามตอบไปพร้อม ๆ กับผู้ร่วมรายการด้วย ฉะนั้นผู้ดำเนินรายการจะต้องศึกษาค้นคว้าเรื่องที่จะสนทนาให้พร้อมด้วย และจะต้องรู้จักป้อนคำถามให้รายการสนุกสนานน่าสนใจ นอกจากนั้นยังต้องทำหน้าที่พูดคุยกับผู้ฟังโดยตรงด้วย เปรียบเสมือนเป็นตัวเชื่อมการสนทนาระหว่างผู้ฟังกับผู้ร่วมรายการ

5. รายการอภิปราย (Panel Discussion) เป็นรายการพูดคุยกับผู้ฟังทางอ้อม ผู้ฟังจะได้รับฟังความคิดเห็นจากผู้ร่วมอภิปรายแตกต่างกันไป ซึ่งในขณะผู้ร่วมอภิปรายอาจจะมี 3-4 คน และผู้ดำเนินการอภิปรายอีกหนึ่งคน หัวใจสำคัญของการอภิปรายนั้นคือ ความขัดแย้งของผู้ร่วมอภิปรายซึ่งมีความคิดเห็นแตกต่างกัน อาจจะเริ่มจากการสนทนาตามปกติ ไปสู่การอภิปรายอย่างเผ็ดร้อนเป็นการจูงใจให้อยากฟัง หากเป็นเรื่องที่ผู้อภิปรายมีความเห็นตรงกันจะเป็นการอภิปรายที่น่าเบื่อที่สุด ฉะนั้นผู้จัดจะต้องเลือกเรื่องที่น่าสนใจกำลังเป็นปัญหาถกเถียงกัน รวมทั้งเลือกบุคคลเข้าร่วมอภิปราย และผู้ดำเนินการอภิปรายที่เหมาะสมด้วย ซึ่งอาจเป็นตัวแทนของกลุ่มคนอาชีพหลาย ๆ กลุ่ม

6. รายการข่าววิทยุ (Broadcast News) คือเหตุการณ์ หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นใหม่ และเป็นที่สนใจของผู้ฟังเรื่องราว และเหตุการณ์ ควรเสนอความอยากรู้อยากเห็นของผู้ฟัง เป็นเหตุการณ์

⁴⁰เรื่องเดียวกัน, น. 118-182.

ที่ดึงดูดความสนใจ เป็นการบอกผู้ฟังถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งต้องมีความเที่ยงตรง เป็นข้อเท็จจริงและใหม่เสมอ ข่าววิทยุเป็นข่าวที่มีความรวดเร็ว และเสนอได้ตลอดทั้งวัน และเสนอซ้ำได้ตลอดทั้งวัน

7. รายการละครวิทยุ (Radio Drama) เป็นเสนอเรื่องราวโดยใช้การแสดงด้วย คำพูด คนตรี และเสียงประกอบ ให้ผู้ฟังสามารถเห็นภาพพจน์ เหตุการณ์ ท่าทาง มีความรู้สึกและอารมณ์ คล้อยตามไปกับเรื่องที่เสนอ ละครวิทยุจึงจำเป็นต้องมีทุกอย่างเช่นเดียวกับละครเวทีหรือละครโทรทัศน์ คือมีทั้งฉาก สีสนับบรรยากาศ การเคลื่อนไหวของตัวละคร และสิ่งแวดล้อม โดยอาศัย ศิลปะและเทคนิคในการผลิตรายการ

8. รายการเพลง (Music Programme) เป็นรายการที่เน้นไปในด้านความบันเทิง ฟังเพื่อความเพลิดเพลิน เป็นที่นิยมมากรายการหนึ่ง แต่ผู้จัดสามารถจะทำให้รายการเพลงมีประโยชน์ต่อผู้ฟังได้โดยคำนึงถึงการยกระดับสนิมของผู้ฟัง คือ เสนอเพลงหรือดนตรีที่เป็นที่นิยมของคนทั่วไป และควรให้ทราบถึงเพลงใหม่ ๆ รวมทั้งเนื้อหาสาระของเพลงที่ควรสนใจด้วย นอกจากนี้อาจใช้ ความชอบของผู้ฟัง สอดแทรกข้อเตือนใจหรือข้อคิดเห็นในการดำเนินชีวิตเข้าไปในรายการด้วย

9. รายการสารคดี (Feature Programme or Documentary Programme) เป็นรายการที่เสนอเนื้อหาโดยใช้เทคนิคทางด้านเสียงหลายประการหรือทุกประการ โดยเน้นไปที่สถานการณ์จริง เสียงจริง สะท้อนประสบการณ์จริงที่เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้น รายการสารคดี เป็นรูปแบบรายการวิทยุที่เป็นประโยชน์และน่าสนใจมาก ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ รายการที่จัดได้ดีจะต้องเน้นความเป็นจริงให้มากที่สุด มีการบรรยายเป็นส่วนน้อย และใช้ความหลากหลายของเรื่องอย่างมีรสนิม

ประเด็นสำคัญที่ทำให้รายการสารคดีแตกต่างจากรายการอื่น คือ รายการสารคดีมีจุดมุ่งหมายเน้นเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างลึกซึ้ง หรือมีเพียงเรื่องเดียว แต่วิธีการนำเสนอมีหลายรูปแบบคละกันไป ทำให้รายการเกิดความหลากหลาย (Variety)

10. รายการนิตยสารทางอากาศ (Magazine Programme) เป็นรายการที่ผสมผสานเรื่องหลาย ๆ เรื่องเข้าด้วยกัน มาจากผู้นำเสนอหลายคน และมีวิธีการเสนอเรื่องที่ใช้กลวิธีทางเทคนิคต่าง ๆ เช่นเดียวกับรายการสารคดี แต่แตกต่างในเรื่องของเนื้อหาที่มีหลายเรื่อง ไม่เจาะลึกเฉพาะเรื่องเหมือนกับรายการสารคดี นิตยสารทางอากาศมุ่งให้ความรู้แก่ผู้ฟังเช่นเดียวกับรายการสารคดี แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องพื้น ๆ ไม่ยากนัก ฟังเล่นเพลิน ๆ เทียบได้กับหนังสือนิตยสารทั่ว ๆ ไปนั่นเอง

เนื้อหาของรายการ

เนื้อหาของรายการคือเรื่องราวต่าง ๆ ที่ผู้จัดรายการต้องการให้ผู้ฟังได้ฟัง การบรรจุเนื้อหาควรจะให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้ฟังเป้าหมาย ซึ่งอาจพิจารณาถึงระดับการศึกษาของผู้ฟังเพื่อให้ผู้จัดรายการสามารถวางแผนการจัดรายการว่าจะยากง่ายเพียงใดและใช้เวลาในการอธิบายนานเท่าใด

ปัจจุบันสถานีวิทยุได้สร้างจุดขึ้นเป็นกลุ่มต่าง ๆ เช่น คลื่นบันเทิง คลื่นข่าวและธุรกิจ คลื่นเพลงและสาระ คลื่นข่าวและการพูดคุย คลื่นข่าวและเพลง เป็นต้น แต่เนื่องจากเพื่อความคุ้มค่าและผลกำไรในเชิงธุรกิจลักษณะการนำเสนอจึงเป็นเพียงการใช้รูปแบบง่าย ๆ เช่นการพูดคุยบรรยาย และที่ขาดไม่ได้คือรสชาติความบันเทิงด้วยลีลาการพูดและเพลงซึ่งรายการวิทยุกระจายเสียงที่เป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมสำเร็จทางธุรกิจในปัจจุบัน คือการใช้วิทยุกระจายเสียงในฐานะเป็นผู้ประสานเชื่อมโยง หรือเป็นสื่อกลางระหว่างผู้รับสื่อกับระบบสังคมด้วยลักษณะและรูปแบบการนำเสนอรายการทำให้ดูเหมือนว่า กลุ่มผู้ฟังคือผู้ที่มีฐานข้อมูลระดับหนึ่ง และสามารถเป็นผู้ให้ข้อเสนอแนะ ผู้ตั้งคำถามต่อผู้จัด ผู้นำเสนอรายการ ตลอดจนสังคมได้

รายการวิทยุในยุคปัจจุบันจะมีแนวคิดหลัก (Concept) และกลุ่มผู้ฟังเป้าหมาย (Target Audience) ที่เด่นชัดมากขึ้น เนื้อหาตลอดทั้งรายการมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่ภายในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้นก็จะมีรูปแบบของรายการที่หลากหลาย คือมีทั้งในส่วนของการพูดคุย ข่าวสารที่น่าสนใจตลอดจนการเปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้มีส่วนร่วมในรายการด้วยไม่ว่าจะเป็นการขอเพลง แสดงความคิดเห็นหรือซักถามปัญหา เรียกว่าเป็นลักษณะของการสื่อสารแบบสองทางที่จะทำให้รายการวิทยุในปัจจุบันได้รับความสนใจจากผู้ฟังมาก

นอกจากลักษณะของเนื้อหาแล้วการจัดเวลาของรายการวิทยุต้องคำนึงถึงสภาพท้องถิ่น อุปนิสัย ทัศนคติของผู้ฟัง เพราะผู้ฟังต่างกลุ่มต่างสถานภาพจะฟังรายการในเวลาที่แตกต่างกันด้วย

วิธีการจัดรายการวิทยุกระจายเสียงในปัจจุบัน⁴¹

1. Block Programme คือรูปแบบการจัดผังรายการโดยใช้หลักการแบ่งช่วงเวลาในสถานีเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ ตามเวลาที่เหมาะสมโดยพิจารณาจากกลุ่มผู้ฟังและเวลาควบคู่กัน เช่นการจัดรายการเพื่อกลุ่มเกษตรกร เวลาที่จัดรายการออกอากาศก็ควรเป็นตอนเช้าตรู่ เพราะเกษตรกรตื่นเช้ามีเวลาฟังรายการตอนเช้า ส่วนช่วงสายจะออกไปทำงาน ในขณะการจัดรายการสำหรับกลุ่มผู้ฟังที่

⁴¹ อัญชนา จันทรสุข, “รายการวิทยุกระจายเสียงในยุคคอตคอม,” วารสารร่วมพฤษภ 18 (มิถุนายน 2547):108-115.

เป็นกลุ่มแม่บ้านเวลาที่เหมาะสมควรเป็นช่วงสายไปถึงช่วงบ่ายเนื่องเป็นช่วงที่กำลังทำงานบ้านซึ่งสามารถฟังวิทยุไปด้วยได้

2. Format Station คือรูปแบบการจัดผังรายการโดยใช้หลักรูปแบบเดียวเป็นหลักเพื่อเป็นหลักยึดเป็นแกนไว้ให้รายการดำเนินไปอย่างมีแบบแผนมีจุดรวมฟังแล้วเป็นรายการเดียวกันตลอดทั้งสถานี โดยทุกรายการของสถานีจะมีความต่อเนื่องกันตลอดทั้งวัน คำนึงถึงกลุ่มเป้าหมายกลุ่มเดียว ซึ่งจะมีการจัดวางองค์ประกอบต่าง ๆ ของรายการ ได้แก่ เพลง การพูดคุย ข่าว สารคดี การจัดแข่งขันโปรโมชัน การให้บริการสาธารณะ โฆษณาสินค้า และเพลงประจำรายการภายใน 1 ชั่วโมง และออกอากาศในลักษณะนี้ตลอด 24 ชั่วโมง

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดและการผลิตรายการวิทยุกระจายเสียง นำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดผังรายการวิทยุชุมชนเทศบาลนครสงขลา ซึ่งผู้วิจัยจะต้องศึกษาพฤติกรรมกรับฟังวิทยุของกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มเพื่อสามารถจัดเนื้อหา รูปแบบรายการ และเวลาออกอากาศให้ตรงกับความต้องการ และพฤติกรรมกรับฟังวิทยุของกลุ่มเป้าหมาย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โรบินสัน⁴² ศึกษาพบว่า ระดับการศึกษาของผู้รับสารเป็นตัวแปรแทรกกระหว่างความสัมพันธ์ของการใช้สื่อกับระดับความรู้ทางด้านข้อมูลข่าวสารของบุคคล โดยกลุ่มคนที่มีระดับการศึกษาต่างกันจะมีการใช้สื่อกับระดับความรู้ทางด้านข้อมูลข่าวสารต่างกันไปด้วย กล่าวคือ กลุ่มคนที่มีการศึกษาสูงเป็นกลุ่มคนที่มีระดับความรู้ด้านข้อมูลข่าวสารสูง และจะเพิ่มพูนความรู้ทางด้านนี้ของตนให้มากขึ้นโดยการใช้สื่อมวลชน

เชียร์ส และฟรีดแมน⁴³ ศึกษาเกี่ยวกับการเลือกเปิดรับข่าวสารและเรื่องราวที่เกี่ยวกับสาธารณชนของบุคคล พบว่า กลุ่มตัวแปรทางด้านบุคคลที่เป็นตัวทำนายพฤติกรรมกรเลือกเปิดรับสื่อมวลชนที่ดีที่สุด คือ ระดับการศึกษา และระดับชั้นทางสังคม ซึ่งตัวแปรตัวหลังนี้ใช้อาชีพเป็นเครื่องชี้ได้

⁴² John P. Robinson, "Mass Communication and Information Diffusion," in Gerald F. Kline and Philip J. Tichnor, Current Perspectives in Mass Communication Research (London: Sage Publications, 1972), pp. 75-81.

⁴³ David O. Sears, and Jonathan L. Freedman, "Selective Exposure to Information: A Critical Review," Public Opinion Quarterly 31 (1967):194-213.

กรีนเบิร์ก และ คูมาต้า⁴⁴ ศึกษาพบว่า อายุและเพศของกลุ่มตัวอย่างมีความสัมพันธ์กับเวลาที่ใช้ในการฟังวิทยุของกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาใน 5 ประเทศ คือ ฟินแลนด์ ญี่ปุ่น คอสตาริกา เม็กซิโก และสหรัฐอเมริกา โดยถ้าใช้ตัวแปรทั้งสองร่วมกันจะสามารถอธิบายพฤติกรรมการใช้เวลาของสื่อวิทยุได้ดีกว่าตัวแปรแต่ละตัวโดด ๆ

งานวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหของประชาชนในกรุงเทพมหานคร ศึกษาเฉพาะกรณีสถานีวิทยุชุมชนร่วมด้วยช่วยกัน⁴⁵ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในรายการ มีดังนี้

1. ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ ระดับการศึกษา การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม ความเชื่อถือในรายการ

2. เป็นผู้ที่เผชิญกับปัญหา ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ปัญหา เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการมีส่วนร่วม หรือมีความเกี่ยวข้องหรือสนใจในสถานการณ์ปัญหานั้น ๆ

3. มีความพร้อมด้านเวลาว่าง ความสามารถหรือศักยภาพที่จะร่วมกิจกรรม

4. มีแรงจูงใจทางสังคม

5. ติดตามฟังวิทยุชุมชนมานานจนรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน

6. ได้รับรู้ข่าวสารที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาที่แท้จริงโดยไม่มีการบิดเบือน

7. มีการเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วม

งานวิจัยเรื่อง “ศึกษารูปแบบสถานีวิทยุกระจายเสียงภาคประชาชนที่พึงประสงค์สำหรับประเทศไทย ภายหลังการปฏิรูประบบวิทยุกระจายเสียง ตามเจตนารมณ์มาตรา 40 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540⁴⁶” วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต (สื่อสารมวลชน) คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดย สิทธิพร ศิริกานต์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เก็บรวบรวมข้อมูล จากการวิจัยเอกสารคือหนังสือ บทความ เอกสาร เว็บไซต์ และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากนักวิชาการ ผู้แทนภาคประชาชนและผู้บริหาร/นักวิชาชีพด้าน

⁴⁴ Bradley S. Greenberg and Hideya Kumata, “National Sample Predictors of Mass Media Use,” *Journalism Quarterly* 45 (1968):641-646.

⁴⁵ สวภัทร ปุยพันธ์, “การมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหของประชาชนในกรุงเทพมหานคร ศึกษาเฉพาะกรณีสถานีวิทยุชุมชนร่วมด้วยช่วยกัน,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), น. 107-110.

⁴⁶ สิทธิพร ศิริกานต์, “ศึกษารูปแบบสถานีวิทยุกระจายเสียงภาคประชาชนที่พึงประสงค์สำหรับประเทศไทย ภายหลังการปฏิรูประบบวิทยุกระจายเสียง ตามเจตนารมณ์มาตรา 40 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), น. บทคัดย่อ.

วิทยุกระจายเสียง ผลการวิจัยพบว่า หลังจากการประกาศปณิญาสาเกล้าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ. 1948 ทำให้หลายประเทศได้มีการปฏิรูประบบสื่อสารเพื่อตอบสนองสิทธิทางด้านการสื่อสารของประชาชน ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการสื่อสารมากยิ่งขึ้น แนวคิดในเรื่องกิจการสถานีวิทยุกระจายเสียงภาคประชาชนได้เริ่มต้นและได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามลำดับ และมีการดำเนินกิจการสถานีวิทยุกระจายเสียงภาคประชาชนในรูปแบบวิทยุชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก ซึ่งมีหลักการเบื้องต้นที่เหมือนกันคือ ประชาชนเป็นเจ้าของและสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกระดับ ทั้งการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ การกำหนดกรอบนโยบาย มีส่วนร่วมในการผลิตรายการ และการดำเนินกิจการของสถานีมีวัตถุประสงค์หลักในการบริการเพื่อประโยชน์สาธารณะ

สำหรับสถานีวิทยุกระจายเสียงภาคประชาชนที่พึงประสงค์สำหรับประเทศไทย ควรดำเนินการโดยยึดหลักการและเจตนารมณ์รัฐธรรมนูญมาตรา 40 เป็นสถานีวิทยุที่ดำเนินการโดยประชาชน เพื่อประชาชน และเป็นของประชาชน ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมได้ในทุกระดับของการดำเนินกิจการ การดำเนินการต้องไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหาผลประโยชน์หรือผลกำไร มีความเป็นอิสระ ปลอดจากการครอบงำและปราศจากการแทรกแซงทั้งจากอำนาจรัฐ กลุ่มอิทธิพลทางการเมือง กลุ่มนายทุน และกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจ

รูปแบบในการดำเนินกิจการสถานีวิทยุภาคประชาชน ผู้ทรงคุณวุฒิได้เน้นและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการสถานี โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนควรเข้ามาเป็นคณะกรรมการบริหารสถานี โครงสร้างการบริหารจัดการควรมีความชัดเจน มีความเป็นอิสระ บริหารจัดการอย่างโปร่งใส บุคลากรที่ดำเนินการควรมีลักษณะผสมผสาน คือ คณะกรรมการบริหารสถานีควรมาจากตัวแทนของประชาชน ทางด้านปฏิบัติอาจมาจากอาสาสมัครและพนักงานที่ได้รับค่าจ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความจำเป็นของแต่ละสถานี แหล่งที่มาของเงินทุนสำหรับดำเนินกิจการควรมาจาก “กองทุนพัฒนากิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์เพื่อประโยชน์สาธารณะ” การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ และการระดมทุน การบริจาค การจัดตั้งกองทุนของสถานีเอง รูปแบบเนื้อหาสาระที่นำเสนอควรมีความหลากหลาย สามารถตอบสนองความต้องการข้อมูลข่าวสารของประชาชน อีกทั้งการนำเสนอรายการต่าง ๆ ควรมีส่วนส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

งานวิจัยเรื่อง การใช้ประโยชน์และความพึงพอใจของผู้ฟังรายการวิทยุกระจายเสียงชุมชนของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดจันทบุรี⁴⁷ ทำการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 301 คน สุ่มจากหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รอบทิศทางของสถานี ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือรวบรวมข้อมูล

⁴⁷ อุษา จันทรประภาส, “การใช้ประโยชน์และความพึงพอใจของผู้ฟังรายการวิทยุกระจายเสียงชุมชน ของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดจันทบุรี,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), น. บทคัดย่อ.

ผลการวิจัยพบว่า ผู้ฟังมีพฤติกรรมการเปิดรับฟังรายการ คือ ฟังรายการก่อนข้างบ่อยสาเหตุที่ฟังเพราะรูปแบบรายการมีความน่าสนใจ และผู้ฟังมีความสนใจฟังเนื้อหาเกี่ยวกับการเกษตรมากที่สุด ในส่วนของการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจ พบว่า รายการที่ผู้ฟังมีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจในระดับมากเรียงตามลำดับ ดังนี้ 1. รายการที่เป็นรายการของประชาชนบริหารรายการโดยตัวแทนของประชาชน 2. ความรู้ 3. ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานอาชีพและการดำเนินชีวิตประจำวัน 4. รายการที่เป็นกระบอกเสียงแทนประชาชน 5. วิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ 6. ข่าวสาร 7. ข้อมูลเพื่อใช้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อื่น

งานวิจัยเรื่องความต้องการรายการวิทยุชุมชนของผู้ฟังในเขตปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร⁴⁸ วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารสื่อสารมวลชน) คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดย อนุตรา พรทวี เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ ศึกษาในกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 400 คน โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือ ผลการวิจัย พบว่า กลุ่มตัวอย่างซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง อายุระหว่าง 21 –30 ปี การศึกษาระดับมัธยมศึกษา และปวช. ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายหรือประกอบธุรกิจส่วนตัว พฤติกรรมการรับฟังวิทยุส่วนใหญ่ฟังวิทยุเป็นประจำทุกวัน เฉลี่ยวันละ 2-4 ชั่วโมง ช่วงเวลาในการฟัง คือ ช่วงเช้าฟังในช่วง 09.00-10.00 น. ช่วงเย็นเวลา 16.00-17.00 . และในช่วงค่ำ ตั้งแต่ 21.00 น. เป็นต้นไป โดยฟังรายการประเภทบันเทิงมากที่สุด

เนื้อหาของรายการวิทยุที่กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ต้องการ คือรายการเกี่ยวกับธุรกิจค้าขายและงานบริการ โดยสัดส่วนการนำเสนอเนื้อหา ส่วนใหญ่ต้องการเนื้อหาที่มาจากท้องถิ่น เป็นเนื้อหาประเภทข่าวและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ต้องการให้มีโฆษณาในรายการวิทยุชุมชน รูปแบบของรายการส่วนใหญ่ต้องการรูปแบบนิตยสารทางอากาศ คุณสมบัติของผู้ดำเนินรายการส่วนใหญ่ต้องการผู้ดำเนินรายการที่มีมนุษยสัมพันธ์ดีกับคนในชุมชนตลอดจนเพื่อนร่วมงานตลอดจนเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ ควรมีน้ำเสียงเป็นกันเองกับคนฟัง และจากการทดสอบความสัมพันธ์ของตัวแปร พบว่า อายุและอาชีพมีความสัมพันธ์กับความต้องการเนื้อหารายการรูปแบบรายการ และเวลาในการออกอากาศรายการวิทยุชุมชน การศึกษามีความสัมพันธ์กับความต้องการด้านเนื้อหารายการและเวลาในการออกอากาศ เพศมีความสัมพันธ์กับความต้องการความถี่ในการออกอากาศรายการวิทยุชุมชน รายได้มีความสัมพันธ์กับความต้องการรูปแบบรายการและเวลาในการออกอากาศรายการวิทยุชุมชน

⁴⁸ อนุตรา พรทวี, “ความต้องการรายการวิทยุชุมชนของผู้ฟังในเขตปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), น. บทคัดย่อ.

งานวิจัยเรื่องพฤติกรรมการรับฟังรายการวิทยุชุมชนของคนโคราช สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดนครราชสีมา⁴⁹ วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารสื่อสารมวลชน) คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดย ปฐยา เรืองเริงกุลฤทธิ์ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ มีรูปแบบการวิจัยเชิงสำรวจศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในเขตจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งรับฟังรายการวิทยุชุมชนของคนโคราช จำนวน 400 คน ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 57 เป็นเพศชาย ร้อยละ 43 เป็นเพศหญิง อายุระหว่าง 31-40 ปี กำลังศึกษาหรือจบการศึกษาในระดับประถมศึกษา มีอาชีพเป็นเกษตรกรมากที่สุด และมีรายได้ต่อเดือนต่ำกว่า 5,000 บาท กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่รับฟังรายการน้อยกว่า 3 วันต่อสัปดาห์ และติดตามรับฟังรายการมาไม่ถึง 1 ปี มีกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 17.75 เคยโทรศัพท์เข้าไปร่วมแสดงความคิดเห็นในรายการ

กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 84.50 ได้ใช้ประโยชน์จากเนื้อหารายการ การประกอบอาชีพทางการเกษตร การทำมาหากินมากที่สุด และพึงพอใจการรับฟังรายการในประเด็นที่ทำให้รอบรู้ขึ้นในเหตุการณ์ทั่วไปและความเคลื่อนไหวของชุมชนมากที่สุด เนื้อหารายการที่ต้องการให้เพิ่มคือเนื้อหา ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชาวบ้าน และต้องการเปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นมากขึ้น นอกจากนี้กลุ่มตัวอย่างได้เสนอแนะว่าควรปรับปรุงรูปแบบการนำเสนอให้น่าสนใจมากขึ้น

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุ ระดับการศึกษา และอาชีพที่แตกต่างกัน จะมีพฤติกรรมการรับฟังรายการและความพึงพอใจจากการรับฟังรายการวิทยุชุมชนของคนโคราชแตกต่างกัน และกลุ่มตัวอย่างที่มีอายุ ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้ต่อเดือนแตกต่างกัน จะมีความคิดเห็นต่อรายการวิทยุชุมชนของคนโคราชแตกต่างกัน

งานวิจัยเรื่องบทบาทของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เครือข่าย 5 ในการขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคมท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณี สวท. นครราชสีมา ⁵⁰วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต (สื่อสารมวลชน) พ.ศ. 2546 คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน

⁴⁹ ปฐยา เรืองเริงกุลฤทธิ์, “พฤติกรรมการรับฟังรายการวิทยุชุมชนของคนโคราช สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดนครราชสีมา,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น. บทคัดย่อ.

⁵⁰ เกียรติศักดิ์ ปรีชาพิทยรัตน์, “บทบาทของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เครือข่าย 5 ในการขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคมท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณี สวท. นครราชสีมา,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น. 130-131.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยเกียรติศักดิ์ ปรีชาพิทยรัตน์ ผลการศึกษาในส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานพบว่า

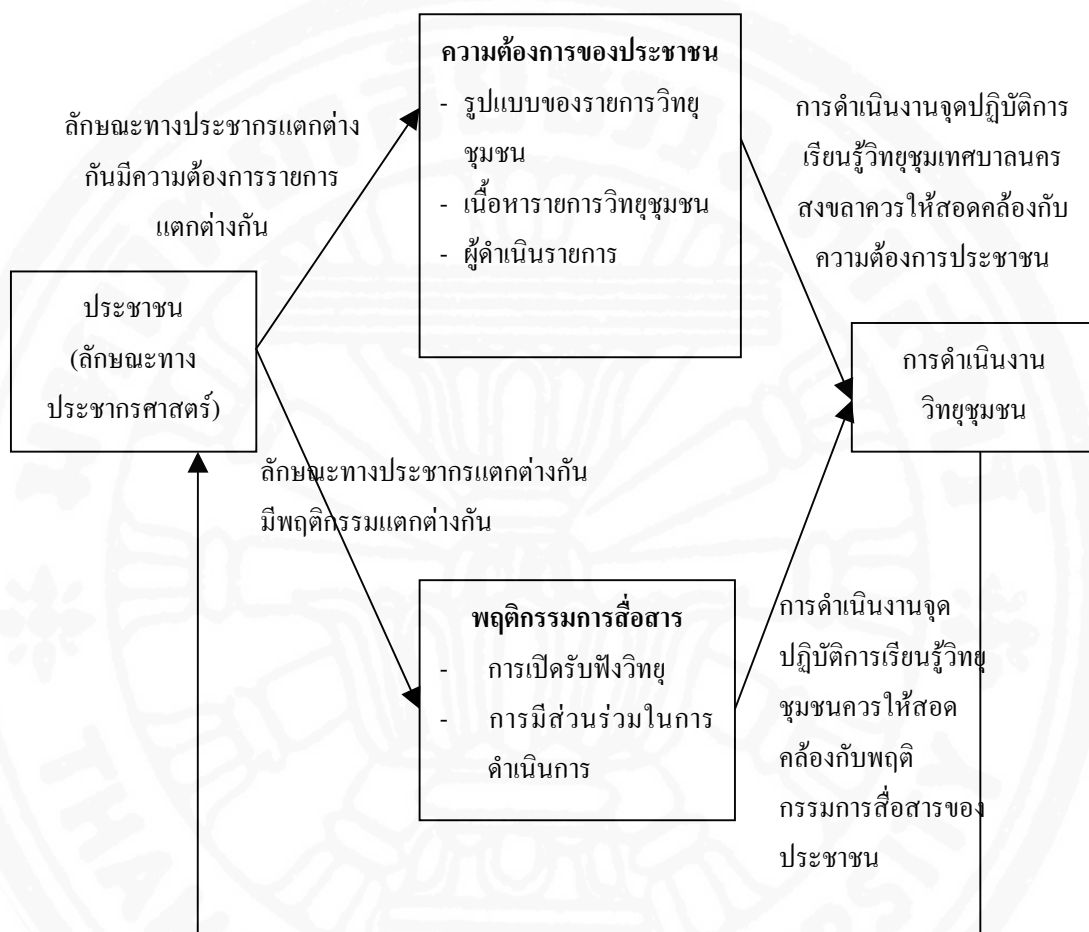
- ในระดับผู้ฟัง พบว่า ประชาชนส่วนหนึ่งติดตามรับฟังรายการของ สวท. นครราชสีมา แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าฟังคลื่นไหนมากกว่ากัน และจากการสังเกตการณ์โดยมีส่วนร่วมแบบไม่สมบูรณ์ พบว่าประชาชนมีส่วนร่วมกับสถานีโดยการโทรศัพท์เข้ามาขอเพลงและแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ

- ในระดับผู้ส่งสาร พบว่ามีประชาชน เจ้าหน้าที่ของส่วนราชการ หน่วยงานและองค์กรในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดรายการหรือร่วมดำเนินรายการอยู่จำนวนหนึ่ง ปัจจุบันมีตัวแทนจากภาคประชาชน 9 คน เข้ามาร่วมดำเนินรายการและมีเจ้าหน้าที่ของส่วนราชการ หน่วยงาน และองค์กรในพื้นที่จำนวน 25 หน่วยงาน เข้ามาร่วมผลิตรายการทั้งที่เป็นรายการสดและบันทึกเทป

- ในระดับผู้กำหนดนโยบาย แม้ว่าในหลักการดำเนินงานของ สวท. เครือข่าย 5 จะกำหนดให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารการกระจายเสียงประจำจังหวัดเพื่อทำหน้าที่ในการกำหนดนโยบายสถาน รูปแบบ และเนื้อหารายการ แต่จากการเก็บข้อมูล พบว่า สวท. นครราชสีมา เครือข่าย 5 ยังไม่ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุดดังกล่าว

จากแนวคิดทฤษฎีทั้งหมดที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า การดำเนินงานของวิทยุชุมชนนั้นควรที่จะตอบสนองความต้องการของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นในด้าน รูปแบบของรายการ เนื้อหารายการ หรือผู้ดำเนินรายการ นอกจากนั้นยังต้องคำนึงถึงพฤติกรรมในการเปิดรับฟังวิทยุ เพื่อที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดเวลา ออกอากาศของสถานีวิทยุชุมชน และพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิทยุชุมชน เพื่อจะได้ทราบแนวทางว่า ควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับใดจึงจะเหมาะสมและได้รับความร่วมมือจากประชาชน ซึ่งทั้งความต้องการของประชาชน และพฤติกรรมการสื่อสารของประชาชนแต่ละคนนั้นแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ขึ้นอยู่กับลักษณะทางประชากรศาสตร์ ดังกรอบการวิจัยดังนี้

ภาพที่ 2.1
กรอบการวิจัย

ประชาชนเป็นผู้ได้รับผลการดำเนินงาน
จุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชนเทศบาลนครสงขลา